

Llywodraeth Cymru
Welsh Government

Polisi Cynllunio Cymru

Nodyn Cyngor Technegol 24:
Yr Amgylchedd Hanesyddol

Mai 2017

OGL © Hawlfraint y Goron 2018 WG34372 ISBN digidol 978-1-4734-9462-6

Ffotograff y clawr: Golygfa o Gonwy o'r awyr (© Hawlfraint y Goron (2017), Cadw, Llywodraeth Cymru).

Tabl Cynnwys

1	Cyflwyniad	5
	Statws y Nodyn Cyngor Technegol	
	Diben y Nodyn Cyngor Technegol	
	Yr Amgylchedd Hanesyddol, Datblygu Cynaliadwy a Newid yn yr Hinsawdd	
	Egwyddorion Cadwraeth	
	Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth	
	Gwybodaeth am Asedau Hanesyddol yng Nghymru	
	Lleoliad Asedau Hanesyddol	
	Cadwraeth Natur a'r Amgylchedd Hanesyddol	
2	Cynlluniau Datblygu Lleol	12
	Paratoi'r Cynllun Datblygu Lleol	
3	Safleoedd Treftadaeth y Byd	13
	Egwyddorion a Pholisïau ar gyfer Gwarchod Safleoedd Treftadaeth y Byd	
	Cynlluniau Rheoli Safleoedd Treftadaeth y Byd	
	Cynigion ar gyfer Datblygu ar Safleoedd Treftadaeth y Byd	
4	Gweddillion Archaeolegol	15
	Pwysigrwydd Gweddillion Archaeolegol a'u Cofnodion	
	Gweddillion Archaeolegol a'r Broses Rheoli Datblygu	
	Diogelu Gweddillion Archaeolegol, neu eu Diogelu'n Rhannol, yn y fan a'r lle	
	Cofnodi Tystiolaeth Archaeolegol a Meithrin Dealltwriaeth Ohoni	
	Darganfyddiadau Archaeolegol Annisgwyl	
5	Adeiladau Rhestredig	20
	Cydsyniad Adeilad Dynodedig	
	Cydsyniad Adeilad Rhestredig	
	Rheolaethau Eraill	
	Gorfodi	

6	Ardaloedd Cadwraeth	28
	Dynodi ac Adolygu Ardaloedd Cadwraeth	
	Arfarnu Ardaloedd Cadwraeth	
	Cynllunio mewn Ardaloedd Cadwraeth	
	Rheoli Hysbysebion	
	Cydsyniad Ardal Gadwraeth	
	Coed mewn Ardaloedd Cadwraeth	
	Gorfodi	
	Apeliadau	
7	Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol a'r Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru	32
	Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru	
	Y Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru	
8	Asedau Hanesyddol o Ddiddordeb Lleol Arbennig	33
9	Atodiadau	34
	A: Henebion Cofrestredig	34
	Dynodi Asedau Hanesyddol yn Henebion Cofrestredig	
	Cydsyniad Heneb Gofrestredig	
	Cydsyniadau Dosbarth Henebion Hynafol	
	Troseddau sy'n Ymwneud â Henebion Cofrestredig	
	B: Adeiladau Rhestredig	40
	Rhestr Statudol o Adeiladau Hanesyddol	
	Erlyn a Gorfodi	
	Adeiladau Rhestredig sydd Angen eu Hatgyweirio	
	C: Asedau Hanesyddol Cofrestredig	43
	Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru	
	Y Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru	
	D: Rhestr Termau	45
	E: Cysylltiadau a Ffynonellau o Wybodaeth Bellach	49

1 Cyflwyniad

Statws y Nodyn Cyngor Technegol

1.1 Dylid darllen y Nodyn Cyngor Technegol (TAN) hwn ar y cyd â Pholisi Cynllunio Cymru (PCC) sy'n nodi polisiau cynllunio defnydd tir Llywodraeth Cymru, gan gynnwys ar gyfer yr Amgylchedd Hanesyddol. Dylai awdurdodau cynllunio lleol ystyried PCC, y Nodyn Cyngor Technegol a chanllawiau arfer gorau Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol Llywodraeth Cymru (Cadw) wrth lunio eu cynlluniau datblygu ac wrth benderfynu ar geisiadau cynllunio.¹ Gallent fod yn berthnasol i benderfyniadau ar geisiadau unigol am ganiatâd cynllunio, cydsyniad adeilad rhestredig, cydsyniad heneb gofrestredig a chydsyniad ardal gadwraeth a bydd Gweinidogion Cymru ac Arolygwyr Cynllunio yn eu hystyried wrth benderfynu ar y ceisiadau a'r apeliadau hynny a ddaw ger eu bron.

1.2 Mae dogfennau cyfeirio defnyddiol, a restrir fel troednodiadau, yn darparu gwybodaeth ychwanegol y gellir ei darllen ar y cyd â'r TAN hwn. Mae'r TAN yn cynnwys atodiadau sy'n ymdrin yn benodol â'r gweithdrefnau dynodi a chydsynio sy'n gysylltiedig â henebion cofrestredig, adeiladau rhestredig ac asedau hanesyddol cofrestredig.

1.3 Mae Cylchlythyrau 60/96 y Swyddfa Gymreig, Cynllunio a'r Amgylchedd Hanesyddol: Archaeoleg; 61/96 Cynllunio a'r Amgylchedd Hanesyddol: Adeiladau Hanesyddol ac Ardaloedd Cadwraeth; ac 1/98 Cynllunio a'r Amgylchedd Hanesyddol: Cyfarwyddiadau gan Ysgrifennydd Gwladol Cymru wedi'u disodli gan y TAN hwn ac fe'u diddymir drwy hyn.

Diben y Nodyn Cyngor Technegol

1.4 Diben y TAN hwn yw rhoi arweiniad ar sut y mae'r system gynllunio'n ystyried yr amgylchedd hanesyddol wrth baratoi cynlluniau datblygu lleol a phenderfynu ar geisiadau cynllunio a cheisiadau Cydsyniad Adeilad Rhestredig (LBC). Mae'r TAN hwn yn rhoi arweiniad penodol ar sut y dylid ystyried yr agweddau isod ar yr amgylchedd hanesyddol:

- Safleoedd Treftadaeth y Byd
- Henebion cofrestredig
- Gweddillion archaeolegol
- Adeiladau rhestredig
- Ardaloedd cadwraeth
- Parciau a gerddi hanesyddol
- Tirweddau hanesyddol
- Asedau hanesyddol o ddiddordeb lleol arbennig

¹ Mae'r dogfennau hyn hefyd yn ategu deddfwriaeth sydd wedi'i chynnwys yn Neddf Henebion Hynafol ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 a Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016.

Yr Amgylchedd Hanesyddol, Datblygu Cynaliadwy a Newid yn yr Hinsawdd

1.5 Mae gan Weinidogion Cymru bwerau eang i warchod a chynnal yr amgylchedd hanesyddol yng Nghymru,² ac mae dyletswydd arnynt i gyflawni datblygu cynaliadwy.³

1.6 Mae Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015 yn rhoi dyletswyddau ar gyrff cyhoeddus sy'n ei gwneud yn ofynnol iddynt weithredu yn unol â'r 'egwyddor datblygu cynaliadwy' (h.y. ei bod yn ofynnol i'r corff weithredu mewn ffordd sy'n ceisio sicrhau bod anghenion y presennol yn cael eu diwallu heb effeithio ar allu cenedlaethau'r dyfodol i ddiwallu eu hanghenion eu hunain).⁴ Mae'r Ddeddf honno hefyd yn pennu nodau llesiant sy'n cynnwys sicrhau 'Cymru â diwylliant bywiog lle mae'r Gymraeg yn ffynnu', a ddisgrifir fel 'cymdeithas sy'n hyrwyddo ac yn gwarchod diwylliant, treftadaeth a'r Gymraeg...'.⁵ Hefyd, mae'r Ddeddf yn gosod dyletswydd ar Weinidogion Cymru (a chyrff cyhoeddus eraill) i greu amcanion llesiant. Dylid cymeryd camau rhesymol i fodloni'r amcanion yng nghyd-destun yr egwyddor o ddatblygu cynaliadwy, gan gynnwys y rhai hynny sy'n ymwneud â'r amgylchedd hanesyddol. Gall amgylchedd hanesyddol sy'n cael ei warchod, ei gadw a'i wella yn briodol wella ansawdd bywyd a llesiant i bawb.

1.7 O ran polisi, diffinnir yr amgylchedd hanesyddol fel⁶:

"Pob agwedd ar yr amgylchedd sy'n deillio o ryngweithio pobl a lleoedd dros amser, gan gynnwys holl olion ffisegol gweithgarwch dynol yn y gorffennol sydd wedi goroesi, boed yn weladwy, yn gladdedig neu o dan ddŵr, ac wedi'u plannu neu wedi'u rheoli'n fwriadol."

Mae ased hanesyddol yn:

"Elfen o'r amgylchedd hanesyddol y gellir ei hadnabod. Gall fod yn safle archaeolegol, adeilad neu ardal hanesyddol, parc neu ardd hanesyddol neu ran o dirwedd hanesyddol, neu'n gyfuniad ohonynt. Fel arfer, caiff asedau hanesyddol o bwysigrwydd cenedlaethol eu dynodi."

Gyda'i gilydd ac o'u gosod yn eu cyd-destun diwylliannol, mae asedau hanesyddol yn cyfrannu at gymeriad rhannau gwahanol o Gymru a'u hymdeimlad o le.

1.8 Mae'n anochel y bydd yr amgylchedd hanesyddol yn newid. Gall hyn ddigwydd oherwydd y dirywio a achosir gan brosesau naturiol, difrod a achosir gan ddefnydd parhaus, a'r angen i ymateb i newidiadau cymdeithasol, diwylliannol, economaidd a thechnolegol.⁷

1.9 Mae amryfal effeithiau newid yn yr hinsawdd ar asedau hanesyddol yn her benodol. Bydd rhai o'r rhain y tu allan i gwmpas y broses gynllunio megis cynnydd yn lefel y môr, llifogydd, newidiadau mewn llystyfiant a defnydd tir amaethyddol.⁸ Fodd bynnag, gall camau y mae angen eu

² Llywodraeth Cymru 2006, adran 61.

³ Deddf Llywodraeth Cymru 2006, adran 79 a Polisi Cynllunio Cymru, pennod 4.

⁴ Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015, adran 5.

⁵ Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015, adran 4.

⁶ Cadw, Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy, Cadw, Llywodraeth Cymru, 2011, diffiniadau tud. 36.

⁷ Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy, Cadw, Llywodraeth Cymru 2011, para 1.1.

⁸ Y Grŵp Amgylchedd Hanesyddol, Newid hinsawdd ac amgylchedd hanesyddol Cymru: Crynodeb o effeithiau posibl, Yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol 2013.

cymryd mewn ymateb i effaith newid yn yr hinsawdd, megis amddiffynfeydd môr ac amddiffynfeydd rhag llifogydd a phrosiectau ynni adnewyddadwy ddod o dan y system gynllunio. Dylid pwysu a mesur y budd i'r cyhoedd yn sgil cymryd camau i leihau allyriadau carbon neu addasu i effaith newid yn yr hinsawdd, yn erbyn unrhyw niwed i arwyddocâd asedau hanesyddol⁹.

Egwyddorion Cadwraeth

1.10 Cyhoeddwyd yr *Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli'r Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru mewn Ffordd Gynaliadwy* (Egwyddorion Cadwraeth) yn 2011 ac mae Cadw yn cyflawni dyletswyddau statudol penodol ar ran Gweinidogion Cymru ar sail yr egwyddorion hynny. Dylai Egwyddorion Cadwraeth gael eu defnyddio gan eraill (gan gynnwys perchenogion, datblygwyr a chyrrff cyhoeddus eraill) i asesu'r effeithiau y gallai cynnig datblygu eu cael ar arwyddocâd unrhyw ased/asedau hanesyddol ac i helpu i wneud penderfyniadau pan fo'r broses gynllunio yn effeithio ar yr amgylchedd hanesyddol.

1.11 Mae chwe egwyddor, sef.

1. Rheolir asedau hanesyddol er mwyn cynnal eu gwerth.
2. Mae deall arwyddocâd asedau hanesyddol yn hollbwysig.
3. Mae'r amgylchedd hanesyddol yn adnodd a rennir.
4. Bydd pawb yn gallu mynd ati i gynnal yr amgylchedd hanesyddol.
5. Rhaid i benderfyniadau ynghylch newid fod yn rhesymol, yn dryloyw ac yn gyson.
6. Rhaid cofnodi penderfyniadau a dysgu'r gwersi sy'n deillio ohonynt.

1.12 Anogir ymgeiswyr a sefydliadau eraill yn gryf i ddefnyddio'r Egwyddorion Cadwraeth hyn wrth ystyried cynigion datblygu a gwaith arall ar asedau hanesyddol. Mae'n bwysig bod y rhai sy'n gyfrifol yn deall y gwerthoedd treftadaeth ac yn asesu arwyddocâd yr asedau hanesyddol yr effeithir arnynt. Mae pedwar gwerth treftadaeth y mae angen eu deall cyn y gellir asesu arwyddocâd yr ased, sef:

- Gwerth tystiolaethol
- Gwerth hanesyddol
- Gwerth esthetig
- Gwerth cymunedol

Mae dealltwriaeth o'r gwerthoedd hyn yn sail i ddatganiad arwyddocâd a gaiff ei lunio fel rhan o ddatganiad o'r effaith ar dreftadaeth¹⁰.

1.13 Teitl rhan olaf Egwyddorion Cadwraeth yw 'Egwyddorion Cadwraeth ar Waith'. Mae'n nodi sut i ystyried lefelau gwahanol o ymyrraeth ar safle neu ased hanesyddol penodol. Mae'r cyngor yn amrywio o waith rheoli a chynnal a chadw arferol, gwaith atgyweirio, gwaith adnewyddu cyfnodol,

⁹ Disgrifir arwyddocâd yn fanylach yn Egwyddor 2, Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy, Cadw, Llywodraeth Cymru 2011.

¹⁰ Gweler paragraff 1.15 am ragor o wybodaeth am asesu'r effaith ar dreftadaeth.

lle mae angen ymyrraeth archaeolegol, a gwaith adfer, i waith newydd a newidiadau. Ystyrir hefyd sut y gellir darparu ar gyfer yr amgylchedd hanesyddol ochr yn ochr â buddiannau eraill a lle y gall datblygiad galluogi fod yn dderbyniol er mwyn sicrhau dyfodol ased hanesyddol pwysig. Mae'r rhan hon o'r ddogfen yn darparu profion y gellir eu defnyddio i farnu agweddau gwahanol ar gynnig datblygu.

1.14 Mae Egwyddorion Cadwraeth yn cydnabod bod yr amgylchedd hanesyddol cyfan yn adnodd cyfyngedig a rennir. Mae gan bob lle ei hanes ei hun, sydd wedi llywio ei gymeriad ac sy'n gadael olion amlwg ar ei ffurf a'i wead presennol. Mae'r cymeriad hanesyddol hwn yn golygu bod pob lle yn unigryw ac yn meddu ar ei hunaniaeth ei hun. Dylid ystyried cymeriad hanesyddol wrth reoli newid er mwyn diogelu natur unigryw ardal leol ac ymdeimlad o le. Mae'n hanfodol defnyddio dull gwrthrychol, strwythuredig o nodi cymeriad hanesyddol a llunio sylfaen dystiolaeth.¹¹

Asesu'r Effaith ar Dreftadaeth

1.15 Mae proses asesu'r effaith ar dreftadaeth yn un strwythuredig sy'n golygu bod modd ystyried arwyddocâd ased hanesyddol wrth ystyried cynigion ar gyfer newid.¹² Dylai asesiadau o'r effaith ar dreftadaeth fod yn gymesur ag arwyddocâd yr ased hanesyddol a maint y newid a gynigir a dylent gynnwys digon o wybodaeth fel y gellir deall arwyddocâd yr ased ac effaith y newid. Dylid crynhoi canlyniadau'r asesiad o'r effaith ar dreftadaeth mewn datganiad o'r effaith ar dreftadaeth y mae'n rhaid iddo fod yn rhan o unrhyw geisiadau am gydsyniad adeilad rhestredig, cydsyniad ardal gadwraeth ac, os gofynnir amdano, gydsyniad heneb gofrestredig.¹³

1.16 Hefyd, bydd ceisiadau cynllunio penodol ar gyfer datblygu yn gofyn am Ddatganiad Dylunio a Mynediad (DAS). Mae'r gofynion ar gyfer Datganiadau Dylunio a Mynediad wedi'u rhagnodi gan ddeddfwriaeth,^{14 15} ond gallent gynnwys mathau penodol o gais cynllunio a allai gael effaith ar asedau hanesyddol. Dylai awdurdodau cynllunio lleol roi cyngor i ymgeiswyr ynglŷn â ble mae angen yr astudiaethau hyn er mwyn helpu i benderfynu ar geisiadau am gydsyniad sy'n effeithio ar asedau hanesyddol sydd eisoes yn bodoli. Pan fydd angen DAS a datganiad o'r effaith ar dreftadaeth, dylai'r awdurdod cynllunio lleol roi gwybod beth sy'n angenrheidiol ar gyfer y naill a'r llall er mwyn osgoi dyblygu.

Gwybodaeth am Asedau Hanesyddol yng Nghymru

1.17 Mae gwybodaeth am asedau hanesyddol dynodedig (henebion cofrestredig, adeiladau rhestredig a llongau drylliedig gwarchoddedig) ac ardaloedd sydd ar y gofrestr o barciau a gerddi hanesyddol a'r gofrestr o dirweddau hanesyddol yng Nghymru ar gael drwy wefan Cadw.¹⁶

1.18 Awdurdodau cynllunio lleol sy'n gyfrifol am ddynodi ardaloedd cadwraeth a nhw sy'n cadw'r wybodaeth ddiffiniol am eu ffiniau. Gallant hefyd ddatblygu rhestrau o asedau hanesyddol o ddiddordeb lleol arbennig a all gael eu cyhoeddi.

¹¹ Rheoli Nodweddion Hanesyddol yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

¹² Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

¹³ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 fel y'i diwygiwyd gan Reoliadau Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) (Cymru) (Diwygio) 2017.

¹⁴ Gorchymyn Diwygio Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2012.

¹⁵ Llywodraeth Cymru, Llawlyfr Rheoli Datblygu.

¹⁶ <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?skip=1&lang=cy>

1.19 Nid yw asedau hanesyddol dynodedig a chofrestredig ond yn rhan fach o'r amgylchedd hanesyddol ehangach. Mae'r wybodaeth fwyaf hygyrch a chynhwysfawr am bob safle archaeolegol hysbys, adeiladau hanesyddol hysbys ac elfennau eraill o'r dirwedd hanesyddol i'w chael yn y Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol (CAHau).

1.20 Mae'n rhaid i Weinidogion Cymru lunio a diweddarau CAH ar gyfer ardal pob awdurdod lleol yng Nghymru¹⁷ er mwyn helpu i sicrhau bod penderfyniadau a wneir ynghylch yr amgylchedd hanesyddol yn seiliedig ar dystiolaeth. Mae hefyd yn ofynnol iddynt sicrhau bod y CAHau hyn ar gael i'r cyhoedd a bod cyngor a chymorth ar gael i'r rhai sydd am gael gafael ar y wybodaeth a geir ynddynt a'i deall. Mae Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, wedi llunio canllawiau ar y ffordd y gall cyrff penodol gyfrannu at y gwaith o lunio CAHau a helpu i sicrhau eu bod yn gyfredol, ac ar ddefnyddio CAHau wrth i'r cyrff hynny arfer eu swyddogaethau¹⁸. Mae hyn yn cynnwys rôl awdurdodau cynllunio lleol wrth arfer eu swyddogaethau cynllunio a gwneud penderfyniadau mewn perthynas â'r amgylchedd hanesyddol.

1.21 Mae Gweinidogion Cymru yn cyflawni eu dyletswydd o ran CAHau drwy'r pedair ymddiriedolaeth archaeolegol yng Nghymru, a fu'n cynnal pedwar CAH rhanbarthol ers canol y 1970au¹⁹.

1.22 Ategir y CAHau gan y casgliad cenedlaethol o wybodaeth am yr amgylchedd hanesyddol, sef Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru, a gedwir gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru (CBHC).²⁰

Leoliad Asedau Hanesyddol

1.23 Mae Polisi Cynllunio Cymru yn nodi sut y dylai awdurdodau cynllunio lleol drin Safleoedd Treftadaeth y Byd, henebion cofrestredig, gweddillion archaeolegol anghofrestredig o bwys cenedlaethol²¹, adeiladau rhestredig, ardaloedd cadwraeth a pharciau a gerddi hanesyddol cofrestredig yng Nghymru, pan fyddant yn ystyried ceisiadau cynllunio ac yn llunio cynlluniau datblygu. Mae hyn yn cynnwys effaith datblygiadau arfaethedig o fewn lleoliadau'r asedau hanesyddol hyn.²²

1.24 Mae'n ofynnol i awdurdodau cynllunio lleol ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar gynigion datblygu penodol sy'n effeithio ar henebion cofrestredig, parciau, gerddi a thirweddau cofrestredig a Gwerth Cyffredinol Eithriadol Safleoedd Treftadaeth y Byd a'u lleoliadau.²³ Cyfrifoldeb yr awdurdod cynllunio lleol yw ystyried effeithiau datblygiadau arfaethedig o fewn lleoliadau adeiladau rhestredig, ardaloedd cadwraeth, henebion anghofrestredig o bwys cenedlaethol ac asedau hanesyddol eraill nas dynodwyd.

¹⁷ Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru), 2016, adran 35.

¹⁸ Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru: Llunio a Defnyddio, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

¹⁹ Mae Archwilio (www.archwilio.org.uk/arch/index_cym.html) yn galluogi pobl i weld yr wybodaeth graidd a geir yn y CAHau ac ategir hyn gan ragor o ddeunydd sy'n cael ei gadw gan y pedair Ymddiriedolaeth Archaeolegol yng Nghymru.

²⁰ Y porth gwe i'r wybodaeth hon yw www.coflein.gov.uk/cy/.

²¹ Ni fydd yr holl weddillion archaeolegol o bwys cenedlaethol yn cael eu cofrestru – gweler Polisi Cynllunio Cymru, paragraff 6.4.7.

²² Lleoliad Asedau Hanesyddol yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

²³ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2012 (O.S. 2012/801) (Cy. 110), erthyglau 14 a 15 a pharagraff (l) o'r tabl yn Atodlen 4.

1.25 Mae lleoliad ased hanesyddol yn cynnwys yr ardal o'i amgylch lle mae'n cael ei ddeall, ei brofi a'i werthfawrogi, sy'n ymgorffori cydberthnasau blaenorol a phresennol â'r dirwedd gyfagos. Nid oes iddo faint penodedig a gall newid wrth i'r ased a'r ardal o'i amgylch esblygu. Gall elfennau lleoliad wneud cyfraniad cadarnhaol neu negyddol i arwyddocâd ased, gallant effeithio ar y gallu i werthfawrogi'r arwyddocâd hwnnw neu gallant fod yn niwtral.²⁴ Nid yw lleoliad yn ased hanesyddol yn ei rinwedd ei hun ond mae ganddo werth sy'n deillio o'r ffordd y gall elfennau gwahanol gyfrannu at arwyddocâd ased hanesyddol.²⁵

1.26 Yr ymgeisydd sy'n gyfrifol am ddarparu digon o wybodaeth i'r awdurdod cynllunio lleol fedru asesu effaith ei gynigion ar leoliad henebion cofrestredig, adeiladau rhestredig, ardaloedd cadwraeth, parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig, Safleoedd Treftadaeth y Byd, neu safleoedd eraill o bwys cenedlaethol. Fodd bynnag, mae'r egwyddorion hyn yr un mor berthnasol i bob ased hanesyddol ni waeth beth fo'i ddynodiad. Ar gyfer unrhyw ddatblygiad o fewn lleoliad ased hanesyddol, ymhlith rhai o'r ffactorau y dylid eu hystyried a'u pwysu a'u mesur mae:

- arwyddocâd yr ased a chyfraniad y lleoliad at yr arwyddocâd hwnnw
- amlygrwydd yr ased hanesyddol
- oes ddisgwyliedig y datblygiad arfaethedig
- maint y gorchudd coed a pha mor hir y mae'n debygol o fyw
- ffactorau anweledol sy'n effeithio ar leoliad yr ased hanesyddol, megis sŵn.

Dylai'r awdurdod cynllunio lleol fod yn gallu rhoi arweiniad i'r ymgeisydd yn ystod trafodaethau ymgeisio ar faint o wybodaeth sydd ei hangen i gefnogi cynnig. Gallai hynny gynnwys darparu asesiad o'r effaith ar dreftadaeth os yw'r cynnig yn debygol o effeithio ar ased hanesyddol. Dylid hefyd, wrth gynnal unrhyw drafodaethau cyn ymgeisio, ystyried sut y bydd yr ymgeisydd yn ymdrin â lleoliad ased hanesyddol.²⁶

1.27 Ymhlith y ffactorau eraill a all effeithio ar leoliad ased hanesyddol mae; rhyngwelededd â nodweddion hanesyddol neu naturiol eraill, llonyddwch, sŵn neu waith datblygu arall a allai lygru er ei bod yn bosibl nad yw'n cael fawr ddim effaith weledol.

1.28 Bydd achosion lle y bydd datblygiad arfaethedig yn gwella lleoliad ased hanesyddol a chaiff hyn ei drin fel mantais sy'n deillio o'r datblygiad. Gellid lliniaru effeithiau niweidiol drwy waith dylunio da ac, mewn rhai achosion, fesurau sgrinio neu dirwedd.

1.29 Bydd angen i'r awdurdod cynllunio lleol wneud ei asesiad ei hun o'r effaith o fewn lleoliad ased hanesyddol neu ar ôl ystyried ymatebion ymgynghoreion. Rhaid i'r awdurdod sy'n rhoi cydsyniad lunio barn, fesul achos, ynghylch p'un a all datblygiad arfaethedig amharu ar leoliad ased hanesyddol, neu a all wella'r lleoliad neu gael effaith niwtral arno drwy ddileu datblygiad amhriodol neu ddefnydd tir sy'n bodoli eisoes.

²⁴ Mae hyn yn ehangu ar y diffiniad a ddarparwyd yn yr Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli'r Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru yn Gynaliadwy.

²⁵ Lleoliad Asedau Hanesyddol yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

²⁶ Asesiad o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

Cadwraeth Natur a'r Amgylchedd Hanesyddol

1.30 Mae cysylltiadau annatod rhwng yr amgylcheddau naturiol a hanesyddol. Mae gweithgarwch dynol yn y gorffennol wedi dylanwadu ar yr holl gynefinoedd sy'n cynnal bioamrywiaeth Cymru i ryw raddau.²⁷

1.31 Yr effeithiau posibl cyffredin ar fywyd gwylt wrth weithio ar adeiladau hanesyddol yw'r rhai ar ystlumod sy'n clwydo, adar sy'n bridio a fflora sy'n gysylltiedig â waliau wedi'u plastro â mortar calch. Gall gweithgarwch clirio llystyfiant neu waith sylfaen sy'n gysylltiedig â gwaith ar safle archaeolegol neu waith sy'n gysylltiedig ag adeilad hanesyddol neu waith atgyweirio ar adeilad hanesyddol effeithio ar rywogaethau gwarchoddedig megis pathewod, ymlusgiaid ac amffibiaid neu darfu ar adar sy'n bridio.

1.32 Mae dyletswydd ar ymgeiswyr i sicrhau na fydd eu gwaith arfaethedig yn arwain at effeithiau negyddol ar fywyd gwylt a allai olygu eu bod yn cyflawni trosedd²⁸. Dylent hefyd fod yn ymwybodol y gall ceisiadau cynllunio sy'n effeithio ar asedau hanesyddol fod yn gysylltiedig â darn o dir sydd wedi'i ddynodi ar gyfer cadwraeth natur megis Ardal Cadwraeth Arbennig (ACA) neu Safle o Ddiddordeb Gwyddonol Arbennig (SoDdGA) a bydd angen iddynt ystyried yr holl ofynion deddfwriaethol perthnasol. Wrth asesu cais am ganiatâd cynllunio, cydsyniad adeilad rhestredig, cydsyniad ardal gadwraeth neu gydsyniad heneb gofrestrredig, mae'n rhaid i'r awdurdod cymwys benderfynu a yw'r ymgeisydd wedi rhoi sylw dyledus i effaith ei gynigion ar gadwraeth natur.

1.33 Mae'n bwysig mynd ati'n gynnar i nodi a oes angen cynnal unrhyw arolwg ecolegol a dylai'r mater hwn fod yn rhan o unrhyw drafodaeth cyn ymgeisio.²⁹ Os gwelir bod yno rywogaethau gwarchoddedig, gall fod angen rhoi trwyddedau.³⁰ Gall y trwyddedau hyn gynnwys amodau sy'n arwain at addasiadau i ymchwiliadau cyn ymgeisio ac i'r gwaith arfaethedig. Lle y bo'n bosibl, dylai'r addasiadau i gynllun gwaith gael eu gwneud cyn cyflwyno unrhyw gais am gydsyniad adeilad rhestredig, cydsyniad ardal gadwraeth neu gydsyniad heneb gofrestrredig.

1.34 Ar gyfer ceisiadau cynllunio lle mae angen arolwg ecolegol, dim ond y ceisiadau lle y caiff yr arolwg hwn ei ddarparu gan yr ymgeisydd y bydd yr awdurdod cynllunio lleol yn eu dilysu.³¹

²⁷ Rhoddir canllawiau ar sut y dylai'r system cynllunio defnydd tir gyfrannu at ddiogelu a gwella bioamrywiaeth a chadwraeth ddaearegol yn TAN5, Cadwraeth Natur a Chynllunio.

²⁸ Fel y nodwyd yn Rheoliadau Cadwraeth Cynefinoedd a Rhywogaethau 2010, Deddf Bywyd Gwylt a Chefn Gwlad 1981 a Deddf Gwarchod Moch Daear 1992.

²⁹ Nodyn Cyngor Technegol 5 adran 4.2.2.

³⁰ Rheoliadau Diogelu Cynefinoedd a Rhywogaethau 2010 (O.S. 2010/490), rhan 5.

³¹ Mae Llawlyfr Rheoli Datblygu Llywodraeth Cymru, Atodiad Adran 7 yn cynnwys rhestr o ofynion dilysu ar gyfer ceisiadau cynllunio, gan gynnwys manylion ynghylch lle mae arolwg ecoleg (bioamrywiaeth) yn ofynnol.

2 Cynlluniau Datblygu Lleol

Paratoi'r Cynllun Datblygu Lleol

2.1 Mae Polisi Cynllunio Cymru yn nodi sut y dylid ystyried yr amgylchedd hanesyddol wrth lunio cynlluniau datblygu lleol. Mae hyn yn cynnwys y sylw y dylid ei roi i bolisiâu cenedlaethol ar yr amgylchedd hanesyddol a'r angen i gynnwys polisiâu sy'n benodol i'r ardal leol ar gyfer gwarchod a gwella asedau hanesyddol, os yw hynny'n briodol. Mae'r polisiâu cenedlaethol a lleol hyn yn rhan bwysig o'r fframwaith ar gyfer ystyried cynigion datblygu unigol a byddant yn rhoi arweiniad i ddatblygwyr ar baratoi ceisiadau cynllunio.

2.2 Mae cynnal Arfarniad o Gynaliadwyedd yn ofyniad gorfodol wrth lunio cynllun datblygu lleol³² ac mae'n ymgorffori Asesiad Amgylcheddol Strategol (AAS).³³ Rhaid iddo ystyried yr amgylchedd hanesyddol fel rhan o'i ystyriaeth ehangach o amgylchedd ardal y cynllun. Dylai'r Arfarniad o Gynaliadwyedd ddefnyddio gwybodaeth gyfredol a gafwyd o'r Cofnod Amgylchedd Hanesyddol.³⁴ Mae Cadw yn ymgynghorai statudol ar yr Asesiad Amgylcheddol Strategol.

2.3 Rhaid i'r AAS gynnwys targedau a dangosyddion ar gyfer y cyfnod a gwmpesir gan y cynllun datblygu lleol. Dylai monitro materion sy'n ymwneud â'r amgylchedd hanesyddol fod yn rhan o'r broses hon. Dylai cwmpas a chynnwys unrhyw ddangosyddion a gynhwysir yn yr AAS ar yr amgylchedd hanesyddol fod yn seiliedig ar dystiolaeth ac amgylchiadau lleol.

2.4 Gall awdurdod cynllunio lleol ddatblygu a mabwysiadu Canllawiau Cynllunio Ategol i'w helpu i gyflawni polisiâu yn y cynllun datblygu lleol.³⁵ Gallai canllawiau penodol sy'n ymwneud â'r amgylchedd hanesyddol gynnwys pynciau fel y rhai canlynol:

- Safleoedd Treftadaeth y Byd³⁶
- Ardaloedd Archaeolegol Sensitif — lle mae'n debygol y bydd gweddillion archaeolegol yn ystyriaeth berthnasol wrth benderfynu ar unrhyw geisiadau cynllunio (gweler adran 4).
- Rhestr o asedau hanesyddol sydd o ddiddordeb lleol arbennig;³⁷
- Disgrifiio nodweddion er mwyn llywio'r gwaith o adfywio neu wella canol trefi;³⁸
- Llunio canllawiau ar gyfer briffiau datblygu sy'n cynnwys asedau hanesyddol pwysig.³⁹
- Cynlluniau rheoli ardaloedd cadwraeth.⁴⁰

³² Llywodraeth Cymru, Llawlyfr ar Gynlluniau Datblygu Lleol, adran 3 a *Deddf Cynllunio a Phrynu Gorfodol 2004*, adrannau 19(5) a 62 (6). *Polisi Cynllunio Cymru*, adran 2.4.

³³ Rheoliadau Asesiadau Amgylcheddol o Gynlluniau a Rhaglenni (Cymru) 2004 (O.S. 2004/1656) (Cy. 170).

³⁴ Rheoli Cofnodion Amgylchedd Hanesyddol yng Nghymru: Llunio a Defnyddio, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

³⁵ Polisi Cynllunio Cymru para 6.4.2.

³⁶ Rheoli Newid ar Safleoedd Treftadaeth y Byd yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

³⁷ Rheoli Rhestrau o Asedau Hanesyddol o Ddiddordeb Arbennig Lleol yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

³⁸ Rheoli Nodweddion Hanesyddol, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

³⁹ Nodyn Cyngor Technegol 12: Dylunio adran 5.6 Yr Amgylchedd Hanesyddol.

⁴⁰ Rheoli Ardaloedd Cadwraeth yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

3 Safleoedd Treftadaeth y Byd

3.1 Caiff Safleoedd Treftadaeth y Byd eu harysgrifo o dan Gonfensiwn UNESCO ar Amddiffyn Treftadaeth Diwylliannol a Naturiol y Byd (1972) (y cyfeirir ato fel arfer fel Confensiwn Treftadaeth y Byd). Cadarnhaodd Llywodraeth y DU y confensiwn ym 1984 a hi yw'r "Parti Gwladol" ar gyfer Safleoedd Treftadaeth y Byd yn y Deyrnas Unedig.

3.2 Mae Safleoedd Treftadaeth y Byd yn lleoedd o Werth Cyffredinol Eithriadol. Ystyr Gwerth Cyffredinol Eithriadol yw 'cultural and/or natural significance which is so exceptional as to transcend national boundaries and to be of common importance for present and future generations of all humanity'.⁴¹ Yn ogystal â bodloni meini prawf penodol i gael eu dewis, rhaid i Safleoedd Treftadaeth y Byd ddangos cyfanrwydd, dilysrwydd a bod ganddynt systemau gweithredol ar gyfer eu diogelu a'u rheoli yn briodol.

3.3 Mae gan rai Safleoedd Treftadaeth y Byd glustogfa o amgylch eu ffiniau neu ynghlwm wrthynt, sy'n cael ei defnyddio fel dull rheoli er mwyn helpu i warchod Safle Treftadaeth y Byd. Nid yw'r glustogfa ei hun o Werth Cyffredinol Eithriadol ond gellir ei defnyddio i nodi ardaloedd lle mae angen i ddatblygwyr a'r rheini sy'n gwneud penderfyniadau ystyried effeithiau posibl yn ofalus.

3.4 Ar hyn o bryd mae tri Safle Treftadaeth y Byd yng Nghymru, sef Cestyll a Muriau Tref y Brenin Edward yng Ngwynedd (a arysgrifwyd ym 1986), Tirwedd Ddiwydiannol Blaenafon (a arysgrifwyd yn 2000) a Thrachont Ddŵr a Chamlas Pontcysyllte (a arysgrifwyd yn 2009).

Egwyddorion a Pholisïau ar gyfer Gwarchod Safleoedd Treftadaeth y Byd

3.5 Cyflwynir amcanion polisi cynllunio Llywodraeth Cymru ar gyfer Safleoedd Treftadaeth y Byd yn Polisi Cynllunio Cymru.⁴²

3.6 Rhaid i awdurdodau cynllunio lleol warchod Gwerth Cyffredinol Eithriadol Safleoedd Treftadaeth y Byd drwy reoli gwaith datblygu ar y safleoedd hynny ac yn agos atynt yn ofalus. Rhaid bod gan bob Safle Treftadaeth y Byd gynllun rheoli sy'n nodi sut y dylid diogelu'r Gwerth Cyffredinol Eithriadol.⁴³ Mae'n ofynnol i awdurdodau cynllunio lleol ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar y datblygiadau hynny sy'n debygol o gael effaith sylweddol ar Werth Cyffredinol Eithriadol Safle Treftadaeth y Byd.⁴⁴

3.7 Mae'r dull o warchod Safleoedd Treftadaeth y Byd a'u rheoli mewn ffordd gynaliadwy yn seiliedig ar ddynodi asedau hanesyddol penodol o fewn pob safle yn statudol, cydweithio i lunio cynlluniau rheoli Safleoedd Treftadaeth y Byd a'u rhoi ar waith a defnyddio'r system gynllunio i arwain gwaith datblygu priodol.⁴⁵

⁴¹ Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, para 49.

⁴² Polisi Cynllunio Cymru, Pennod 6 para 6.4.5 a 6.5.2-6.5.4

⁴³ Operation Guidelines, para 108 a Rheoli Newid ar Safleoedd Treftadaeth y Byd yng Nghymru, Cadw.

⁴⁴ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2016, erthyglau 14 a 15 a pharagraff (l)(v) o'r tabl yn Atodlen 4.

⁴⁵ Rheoli Newid ar Safleoedd Treftadaeth y Byd yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

3.8 Mae'n rhaid i awdurdodau cynllunio lleol ystyried polisiau rhyngwladol a chenedlaethol ar gyfer gwarchod Safleoedd Treftadaeth y Byd. Os oes Safle Treftadaeth y Byd dynodedig mewn ardal awdurdod cynllunio lleol, dylai polisiau a strategaethau'r awdurdod ar gyfer datblygu economaidd, adfywio a thwristiaeth adlewyrchu hynny. Rhaid rhoi sylw i bolisiau ar Safleoedd Treftadaeth y Byd wrth benderfynu ar geisiadau cynllunio sy'n effeithio ar ddynodiadau o'r fath. Dylid rhoi cryn bwyslais ar yr angen i warchod Safleoedd Treftadaeth y Byd er budd cenedlaethau'r dyfodol yn ogystal â'n cenedlaeth ein hunain. Felly, mae a wnelo rheoli Safle Treftadaeth y Byd yn effeithiol â nodi a hyrwyddo newid a fydd yn cadw ac yn gwella ei Werth Cyffredinol Eithriadol ac addasu neu liniaru newidiadau arfaethedig a allai newid y gwerthoedd hynny.

3.9 Lle bo angen, dylai polisiau ar gyfer gwarchod Safle Treftadaeth y Byd penodol a'i ddefnyddio'n gynaliadwy fod yn gymwys i'r safle ei hun ac, fel y bo'n briodol, i'w leoliad, gan gynnwys unrhyw glustogfa neu barth cyfatebol.

3.10 Lleolir pob un o'r tri Safle Treftadaeth y Byd yng Nghymru o fewn mwy nag un awdurdod cynllunio lleol, felly mae cydweithrediad rhwng awdurdodau yn hanfodol. Y ffordd orau o gyflawni hyn yw i'r awdurdodau cynllunio lleol perthnasol fabwysiadu polisiau cyson yn eu cyfryw Gynlluniau Datblygu Lleol ar gyfer gwarchod Safle Treftadaeth y Byd, ei leoliad a'i glustogfa a'u rheoli mewn ffordd gynaliadwy. Dylai awdurdodau cynllunio lleol hefyd gydweithio i baratoi a mabwysiadu Canllawiau Cynllunio Atodol a rennir, sy'n rhoi canllawiau cynllunio cyson ar ragor o fanylion i'w hystyried wrth arwain gwaith datblygu yn y dyfodol.⁴⁶

Cynlluniau Rheoli Safleoedd Treftadaeth y Byd

3.11 Rhaid i awdurdodau cynllunio lleol ddilyn Canllawiau Gweithredol UNESCO, lle mae'n rhaid bod gan bob Safle Treftadaeth y Byd gynllun rheoli priodol sy'n pennu sut y caiff Gwerth Cyffredinol Eithriadol eiddo ei ddiogelu.⁴⁷

3.12 Dylai'r cynllun rheoli nodi amcanion byrdymor, tymor canolig a hirdymor i warchod, cadw a chyflwyno'r Safle Treftadaeth y Byd. Mae dull integredig o gynllunio a rheoli yn hanfodol er mwyn llywio datblygiad eiddo dros amser, gan gadw pob agwedd ar ei Werth Cyffredinol Eithriadol ar yr un pryd.

3.13 Mae'n arfer da mabwysiadu'r cynllun rheoli cyfan neu ran ohono fel canllaw cynllunio ategol.

Cynigion Datblygu ar Safleoedd Treftadaeth y Byd

3.14 Mae effeithiau datblygiad arfaethedig ar Werth Cyffredinol Eithriadol Safle Treftadaeth y Byd a'i leoliad ac, lle y bo'n bodoli, glustogfa Safle Treftadaeth y Byd yn ystyriaeth berthnasol bwysig wrth benderfynu ar geisiadau cynllunio.

⁴⁶ Mae Dogfen Cynllunio Ategol Traphont Ddŵr a Chamlas Pontcysyllte, a fabwysiadwyd yn 2012 ac a ddiwygiwyd yn 2013, yn enghraifft o ganllawiau o'r fath: <http://www.denbighldp.co.uk/Webfiles/SPG/spg26.pdf>

⁴⁷ UNESCO Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, para 108: <http://whc.unesco.org/en/guidelines/>

3.15 Ystyrir bod Safle Treftadaeth y Byd yn 'ardal sensitif' o dan y *Rheoliadau Asesu Effeithiau Amgylcheddol*.⁴⁸ Mae Atodlen 3 (2) (viii) o'r Rheoliadau hyn yn nodi bod 'tirweddau o bwysigrwydd hanesyddol, diwylliannol neu archaeolegol' yn un o'r meini prawf dethol ar gyfer sgrinio datblygiadau a nodir yn Atodlen 2. Mae Safleoedd Treftadaeth y Byd yn dirweddau o'r fath. Bydd awdurdodau cynllunio lleol yn ystyried hyn pan ofynnir iddynt roi barn sgrinio ynghylch p'un a yw datblygiad arfaethedig yn dod o dan Atodlen 2 sy'n golygu bod angen cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol ar ei gyfer. Pan fydd angen cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol, dylai gynnwys asesiad o'r effaith ar dreftadaeth gan ddefnyddio methodoleg sy'n canolbwyntio ar werthuso effaith y datblygiad ar Werth Cyffredinol Eithriadol Safle Treftadaeth y Byd a'r nodweddion sy'n cyfrannu ato⁴⁹.

3.16 Ym mhob achos sy'n debygol o gael effaith sylweddol ar Werth Cyffredinol Eithriadol Safle Treftadaeth y Byd a'i leoliad, yr arfer gorau yw cynnal trafodaethau cyn ymgeisio gyda'r awdurdod cynllunio lleol er mwyn sicrhau bod goblygiadau'r cynnig yn cael eu deall yn llawn a'u hadlewyrchu mewn dogfennau ategol.⁵⁰ Bydd angen llunio datganiad dylunio a mynediad ar gyfer datblygiadau penodol o fewn Safle Treftadaeth y Byd, gan gynnwys darparu un neu fwy o anhedd-dai neu ddarparu adeilad neu adeiladau lle bo'r arwynebedd llawr a gaiff ei greu gan y datblygiad yn 100 o fetrau sgwâr neu'n fwy.⁵¹ Rhaid ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar geisiadau cynllunio sy'n debygol o effeithio ar Werth Cyffredinol Eithriadol Safle Treftadaeth y Byd.⁵²

3.17 Os oes clustogfa'n bodoli, mae'n diffinio lleoliad uniongyrchol Safle Treftadaeth y Byd, golygfeydd pwysig ac ardaloedd neu nodweddion eraill sy'n swyddogaethol bwysig o ran gwarchod Gwerth Cyffredinol Eithriadol Safle Treftadaeth y Byd. Mae'r glustogfa yn amlygu ardaloedd lle mae angen ystyried effeithiau posibl yn ofalus er mwyn osgoi cael effaith andwyol ar Werth Cyffredinol Eithriadol Safle Treftadaeth y Byd. Hefyd, daw cynigion datblygu o faint, uchder neu amlygrwydd a allai hefyd amharu ar leoliad Safle Treftadaeth y Byd ac a leolir y tu allan i unrhyw glustogfa. Ystyrir sut i asesu effeithiau ar leoliad ased hanesyddol, megis Safle Treftadaeth y Byd, ym mharagraffau 1.23 i 1.29 o'r Nodyn Cyngor Technegol hwn.

4 Gweddillion Archaeolegol

Pwysigrwydd Gweddillion Archaeolegol a'u Cofnodion

4.1 Mae gweddillion archaeolegol yn adnodd cyfyngedig na ellir ei adnewyddu. Maent, yn aml, yn fregus iawn ac yn agored i gael eu difrodi a'u dinistrio. Gweddillion archaeolegol, sy'n ganlyniad i weithgarwch dynol dros filoedd o flynyddoedd, yw'r unig dystiolaeth o'n gorffennol cynhanesyddol ac maent yn ategu cofnodion hanesyddol y 2,000 o flynyddoedd diwethaf. Mae gweddillion archaeolegol yn cynnwys tystiolaeth sydd wedi'i chladdu dan y ddaear ac adeiladwaith adeiladau hanesyddol a strwythurau eraill sydd wedi goroesi. Nid yw eu pwysigrwydd, fel tystiolaeth o ddatblygiad ein gwareddiad yn y gorffennol ac fel rhan o hunaniaeth Cymru, yn ymwneud, o reidrwydd, â'u maint, eu natur weladwy na'u poblogrwydd.

⁴⁸ Rheoliadau Cynllunio Gwlad a Thref (Asesu Effeithiau Amgylcheddol) (Cymru) 2016 (O.S. 2016/58) (Cy. 28).

⁴⁹ Mae canllawiau ar Asesu'r Effaith ar Dreftadaeth i'w gweld ar wefan ICOMOS yn y cyfeiriad canlynol:
<http://www.icomos-uk.org/world-heritage/>

⁵⁰ Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

⁵¹ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2012, erthygl 7.

⁵² Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2012, erthyglau 14 a 15 a pharagraff (l)(v) o'r tabl yn Atodlen 4.

Gweddillion Archaeolegol a'r Broses Rheoli Datblygu

4.2 Mae gwarchod gweddillion archaeolegol yn ystyriaeth berthnasol wrth benderfynu ar gais cynllunio. Wrth ystyried cynigion ar gyfer datblygu sy'n effeithio ar henebion cofrestredig neu weddillion archaeolegol eraill o bwys cenedlaethol, dylai fod rhagdybiaeth o blaid eu diogelu'n ffisegol yn y fan a'r lle, h.y. rhagdybiaeth yn erbyn cynigion a fyddai'n golygu gwneud newidiadau mawr neu'n achosi difrod, neu a fyddai'n cael effaith sylweddol ar leoliad gweddillion (gweler Atodiad A). Mewn achosion sy'n ymwneud â gweddillion archaeolegol llai pwysig, bydd angen i awdurdodau cynllunio lleol bwysu a mesur pwysigrwydd perthynol y gweddillion archaeolegol a'u lleoliadau yn erbyn ffactorau eraill, gan gynnwys yr angen am y datblygu arfaethedig.

4.3 Lle y gallai datblygiad ddatgelu gweddillion archaeolegol, gan gynnwys tystiolaeth paleoamgylcheddol, tarfu arnynt neu eu dinistrio, mae'n bwysig manteisio ar gyfleoedd i gofnodi tystiolaeth archaeolegol ac na chaiff gweddillion archaeolegol eu dinistrio yn ddiangen. Ni ddylai'r gallu i gofnodi tystiolaeth o'r fath fod yn ffactor wrth benderfynu a ddylid caniatáu tynnu gweddillion oddi yno dan reolaeth.

4.4 Gellir cysoni anghenion archaeolegol a datblygu a gellir osgoi gwrthdaro posibl rhwng cynigion ar gyfer datblygu a'r nod o ddiogelu gweddillion archaeolegol pwysig yn aml drwy drafodaethau cyn ymgeisio. Dylai'r trafodaethau hyn fod rhwng yr ymgeisydd, yr awdurdod cynllunio lleol, eu cynghorwyr archaeolegol ac, mewn achosion lle y gellir effeithio ar henebion cofrestredig, Cadw. Yn achos yr awdurdodau lleol hynny nad oes ganddynt gynghorwyr archaeolegol mewnol, gallent ddefnyddio arbenigedd a chynghor adrannau curadurol Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru.

4.5 Os oes posibilrwydd bod y safle yn cynnwys gweddillion archaeolegol, anogir ymgeiswyr i ymgynghori â'r corff sy'n gyfrifol am y cofnod amgylchedd hanesyddol perthnasol⁵³ a cheisio cyngor gan gynghorydd archaeolegol yr awdurdod cynllunio lleol yn gynnwys yn y broses i ystyried eu cynnig datblygu. Bydd hyn yn helpu i bennu p'un a allai'r cynnig effeithio ar weddillion archaeolegol hysbys. Ar gyfer datblygiadau mawr penodol bydd angen cynnal ymgynghoriad cyn ymgeisio â'r awdurdod cynllunio lleol a, phan fydd angen cyngor arbenigol, Weinidogion Cymru drwy Cadw.⁵⁴

4.6 O dan amgylchiadau eithriadol, pan fydd awdurdod cynllunio lleol yn ymwybodol o fygythiad i safle archaeolegol hysbys oherwydd y posibilrwydd y caiff hawliau datblygu a ganiateir eu harfer, efallai y bydd am ystyried defnyddio ei bwerau i dynnu'r hawliau hynny yn ôl a mynnu y ceir caniatâd cynllunio cyn y gall y datblygiad fynd yn ei flaen.⁵⁵

⁵³ Cynhelir cofnodion amgylchedd hanesyddol ar gyfer pob ardal awdurdod lleol gan ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru ar ran Gweinidogion Cymru.

⁵⁴ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2012.

⁵⁵ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Datblygu Cyffredinol a Ganiateir) 1995 (O.S. 1995/418), Erthygl 4.

4.7 Os yw'n hysbys bod gweddillion archaeolegol yn bodoli, neu os tybir ei bod yn debygol eu bod yn bodoli, ac nid yw'r ymgeisydd eisoes wedi cynnal astudiaeth, dylai'r awdurdod cynllunio lleol ofyn i ymgeisydd gynnal asesiad archaeolegol pen desg, a gwerthusiad archaeolegol lle y bo hynny'n briodol.⁵⁶ Dylai hyn gael ei wneud gan arbenigwr cymwysedig a chymwys i'r safon briodol. Bydd adroddiadau'r ymchwiliadau hyn yn rhan o'r cais cynllunio. Dylai ymgeiswyr ddangos eu bod wedi addasu eu cynigion datblygu er mwyn lleihau unrhyw effaith negyddol ar y gweddillion archaeolegol a nodwyd, a dylent ddangos hefyd sut y maent yn bwriadu lliniaru unrhyw effeithiau negyddol sy'n weddill.

4.8 Dylid trafod yr angen am asesiad pen desg, a gwerthusiad maes lle y bo'n briodol, gyda'r awdurdod cynllunio lleol cyn cyflwyno cais, a lle y bo angen astudiaethau o'r fath, dylid cyflwyno'r canlyniadau fel rhan o'r cais cynllunio. Gall methu â darparu digon o wybodaeth archaeolegol o'r safon briodol fod yn rheswm dilys i'r awdurdod cynllunio lleol wrthod rhoi caniatâd cynllunio.

4.9 Wrth ystyried ceisiadau cynllunio sy'n effeithio ar weddillion archaeolegol hysbys neu bosibl, dylai'r awdurdod cynllunio lleol ymgynghori â'i gynghorydd archaeolegol⁵⁷ ynghylch effaith y datblygiad, gan gynnwys y maint a niwed posibl, ar weddillion archaeolegol a/neu a yw'r mesurau lliniaru a gynigiwyd yn ddigonol. Mae'r ddau ffactor hyn yn ystyriaethau perthnasol wrth benderfynu ar y cais cynllunio. Pan fo cais cynllunio yn effeithio'n uniongyrchol ar heneb gofrestredig, mae'n ofynnol i'r awdurdod cynllunio lleol ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw.⁵⁸

4.10 Mae'n rhaid asesu'r ddadl dros ddiogelu gweddillion archaeolegol na thybir eu bod yn bodloni'r meini prawf o ran pwys cenedlaethol (gweler Atodiad A.2) ar sail rhinweddau unigol pob achos. Dylai'r awdurdod cynllunio lleol ystyried y polisiâu a'r ystyriaethau perthnasol a'u pwysu a'u mesur yn erbyn buddiannau'r datblygiad arfaethedig a'r angen amdano. Mewn achosion lle y ceir materion sy'n bwysig y tu hwnt i'r ardal leol, gall ceisiadau gael eu galw i mewn er mwyn i Weinidogion Cymru benderfynu arnynt.⁵⁹

⁵⁶ Mae Gweinidogion Cymru yn argymhell y dylai awdurdodau cynllunio lleol yng Nghymru ddefnyddio safonau a chanllawiau Sefydliad Siartredig yr Archaeolegwyr ar gyfer asesiadau desg a gwerthusiadau maes:

<http://www.archaeologists.net/codes/ifa>

⁵⁷ Safonau a chanllawiau Sefydliad Siartredig yr Archaeolegwyr ar gyngor archaeolegol a roddir gan wasanaethau amgylchedd hanesyddol: <http://www.archaeologists.net/codes/ifa> a, lle y bo'n berthnasol, Curators Code of Practice a luniwyd gan Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru (<http://www.ggat.org.uk/archplan/curators.html>)

⁵⁸ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2012, erthyglau 14 a 15 a pharagraff (l)(i) a (ii) o'r tabl yn Atodlen 4.

⁵⁹ Polisi Cynllunio Cymru, adran 3.7.

Diogelu Gweddillion Archaeolegol, neu eu diogelu'n rhannol, yn y fan a'r lle

4.11 Gellir cymryd camau i leihau effaith cynnig datblygu ar weddillion archaeolegol a nodwyd a'i gwneud yn bosibl iddynt gael eu diogelu yn y fan a'r lle. Er enghraifft, gellir adleoli'r agweddau hynny ar gynnig a allai achosi difrod, megis draeniau a gwasanaethau eraill. Yn yr un modd, gellir ailgynllunio sylfeini fel na fyddant yn treiddio i haenau archaeolegol, neu efallai y bydd bwrw pyst i'r pridd gan ddefnyddio ebill yn fwy derbynol na gwaith cloddio dwfn ar raddfa fawr. Wrth ystyried yr atebion hyn, mae'n rhaid i awdurdod cynllunio lleol ystyried effeithiau uniongyrchol ac anuniongyrchol, megis newidiadau i hydroleg neu gemeg pridd safle, a bod yn hyderus y gellir codi'r datblygiad yn y dyfodol heb effeithiau ychwanegol ar y gweddillion claddedig. Mewn rhai achosion, gall fod yn bosibl diogelu gweddillion archaeolegol yn rhannol. Fodd bynnag, nid yw gadael 'ynysoedd' o archaeoleg warchoddedig yn ddymunol. Gall gwaith dylunio gofalus hefyd leihau'r effaith ar leoliad, drwy leoli'r datblygiad yn fanwl, ystyried golwg allanol, defnyddio mesurau sgrinio neu liniaru effaith weledol y cynigion drwy ddileu elfennau hyll sy'n bodoli eisoes.

Cofnodi Tystiolaeth Archaeolegol a Meithrin Dealltwriaeth Ohoni

4.12 Ar ôl ystyried yr holl bolisiau a'r ystyriaethau perthnasol eraill a'r angen am y datblygiad, efallai y bydd yr awdurdod cynllunio lleol yn penderfynu nad yw'r gweddillion archaeolegol yn ddigon pwysig i gyfiawnhau eu diogelu'n ffisegol. Yn yr achosion hyn, mae'n rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol ei fodloni ei hun y caiff y trefniadau angenrheidiol a chymesur ar gyfer cloddio a chofnodi'r gweddillion archaeolegol hyn eu sicrhau ac y caiff canlyniadau'r gwaith archaeolegol hwn eu dadansoddi'n briodol a'u cyhoeddi⁶⁰ a bod trefniadau yn cael eu gwneud ar gyfer adneuo'r archif sy'n deillio o'r gwaith hwnnw yn unol â'r safonau priodol.⁶¹ Gall yr awdurdod cynllunio lleol sicrhau y bydd hyn yn digwydd drwy gyhoeddi briff sy'n nodi cwmpas y gwaith archaeolegol sydd ei angen, a ddylai gael ei lunio mewn ymgynghoriad â'i gynghorydd archaeolegol.

4.13 Fel arfer, bydd amodau cynllunio yn ei gwneud yn ofynnol i'r ymgeisydd gomisiynu arbenigwr cymwysedig a chymwys i gyflwyno cynllun ysgrifenedig o ymchwil archaeolegol sy'n disgrifio camau gwahanol y gwaith ac yn dangos bod yr holl adnoddau priodol a digon o amser wedi'u neilltuo ar ei gyfer.⁶² Wrth gymeradwyo'r cynllun ysgrifenedig hwn o waith ymchwil, bydd yr awdurdod cynllunio lleol yn nodi pwy fydd yn gweithredu fel cynghorydd archaeolegol⁶³ ar gyfer y rhaglen, sut y caiff ei monitro yn ystod y cam cloddio/gwaith maes a'r cam ar ôl cloddio/gwaith maes, a sut y caiff pob cam ei ardstyio fel un sy'n bodloni'r amodau cynllunio. Efallai y bydd angen diwygio'r cynllun ysgrifenedig o waith ymchwil rhwng y cais amlinellol a'r cais cynllunio llawn, a bydd angen ei adolygu'n rheolaidd wrth gyflawni'r amodau.

⁶⁰ Mae Llywodraeth Cymru yn argymhell y dylai awdurdodau cynllunio lleol yng Nghymru ddefnyddio safonau a chanllawiau Sefydliad Siartredig yr Archaeolegwyr ar gyfer gwaith cloddio. (<http://www.archaeologists.net/codes/ifa>).

⁶¹ Mae Llywodraeth Cymru yn argymhell defnyddio'r Safonau Cenedlaethol ar gyfer Archifau Archaeolegol yng Nghymru: <http://www.welshmuseumsfederation.org/cy/newyddion/adnoddau-hafan/Casgliadau/y-safon-genedlaethol-a-chanllawiau-arfer-gorau-ar-gyfer-casglu-ac-adneuo-archifau-archaeolegol-yng-nghymru-2017.html>

⁶² Cylchlythyr Llywodraeth Cymru, Defnyddio Amodau Cynllunio i Reoli Datblygu, Hydref 2014, amodau 22-4.

⁶³ Fel arfer, cynghorydd archaeolegol mewnol yr awdurdod cynllunio lleol neu adran guradur un o ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru fyddai'r cynghorydd.

4.14 Dylid cynnal unrhyw raglen o waith cloddio a chofnodi archaeolegol cyn dechrau gweithio ar y datblygiad, oni bai bod amgylchiadau eithriadol sy'n golygu nad yw hyn yn bosibl. O dan amgylchiadau penodol, e.e. os oes rhywun yn defnyddio'r safle, gellid integreiddio'r gwaith yng ngham cychwynnol y gwaith sylfaen a'r gwaith dymchwel ar ôl dod i gytundeb ysgrifenedig â'r awdurdod cynllunio lleol a'i gynghorwyr archaeolegol. Mae'n rhaid i'r datblygwr roi digon o amser i'r contractwr archaeolegol gwblhau'r gwaith ar y safle i'r safon briodol cyn rhoi mynediad rhydd i'r prif contractwr i'r rhan honno o'r datblygiad. Gellir cytuno ar friff gwyllo archaeolegol fel rhan o'r cynllun ysgrifenedig o waith ymchwil neu gall fod yn destun amod cynllunio⁶⁴ a fyddai'n ei gwneud yn ofynnol i waith o'r fath gael ei wneud tra bo'r datblygiad yn mynd rhagddo.⁶⁵ Nid yw cyfrifoldebau'r ymgeisydd wedi'u cyflawni'n derfynol nes bod y canlyniadau wedi'u dadansoddi a'u cyhoeddi a bod yr archif wedi cael ei hadneuo.

4.15 Gall methu â chydymffurfio ag amodau cynllunio archaeolegol arwain at gamau gorfodi yn yr un ffordd ag unrhyw achos arall o dorri rheolaeth gynllunio.⁶⁶

Darganfyddiadau Archaeolegol Annisgwyl

4.16 Dylai fod gan ddatblygwyr gynllun wrth gefn i ymdrin â darganfyddiadau archaeolegol annisgwyl a dylent allu galw ar gyngor archaeolegol pan fo'i angen. Bydd angen i'r datblygwr, yr awdurdod cynllunio lleol a'u cynghorwyr archaeolegol gytuno ar fesurau adfer priodol.

4.17 Os ystyrir bod darganfyddiadau archaeolegol annisgwyl o bwys cenedlaethol, mae gan Weinidogion Cymru y pŵer i gofrestru'r safle (gweler Atodiad A). Pe bai safle yn cael ei gofrestru, mae'n rhaid i'r datblygwr geisio cydsyniad heneb gofrestredig ar wahân cyn y gellir parhau â'r gwaith. Gall yr awdurdod cynllunio lleol a Gweinidogion Cymru hefyd ddirymu neu addasu caniatâd cynllunio o dan yr amgylchiadau hyn, ac os byddant yn gwneud hynny, mae darpariaeth ar gyfer digolledu'r datblygwr am golli gwerth ac am wariant yr aed iddo.⁶⁷

⁶⁴ Gweler Cylchlythyr 16/2014 Model Conditions 22 a 23 am enghreifftiau o amodau ar gyfer briff gwyllo archaeolegol.

⁶⁵ Mae Llywodraeth Cymru yn argymhell y dylai awdurdodau cynllunio lleol yng Nghymru ddefnyddio safonau a chanllawiau Sefydliad Siartredig yr Archaeolegwyr ar gyfer briff gwyllo archaeolegol: http://archaeologists.net/sites/default/files/ClfAS&GWatchingbrief_2.pdf

⁶⁶ Polisi Cynllunio Cymru adran 3.6.

⁶⁷ Deddf Cynllunio Gwlad a Thref 1990, adrannau 97, 100 a 107.

5 Adeiladau Rhestredig

Cydsyniad Adeilad Dynodedig

5.1 Mae adeiladau rhestredig yn asedau o bwys cenedlaethol sy'n ffynhonnell unigryw o wybodaeth am y gorffennol ac sy'n gwneud cyfraniad gwerthfawr at ansawdd a chymeriad tirweddau a threfweddau Cymru. Caiff adeiladau eu rhestru pan ystyrir eu bod o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig.

5.2 Mae dyletswydd statudol ar Weinidogion Cymru i gynnal rhestr o unrhyw adeiladau sydd, yn eu barn nhw, yn bodloni'r meini prawf cyhoeddedig ar gyfer bod o ddiddordeb pensaernïol a hanesyddol arbennig (gweler Atodiad B).⁶⁸ Ychwanegir adeiladau at y rhestrau statudol naill ai o ganlyniad i arolwg systematig o ardaloedd penodol neu fathau penodol o adeiladau, neu yn dilyn ceisiadau gan awdurdodau lleol, cymdeithasau amwynder, cyrff eraill, neu unigolion, sy'n ymwneud ag adeiladau penodol (rhestru yn y fan a'r lle). Ym mhob achos, mae'n rhaid i'r penderfyniad i restru adeilad fod yn seiliedig ar ddiddordeb archaeolegol neu hanesyddol arbennig yr adeilad. Mae gwybodaeth am adeiladau rhestredig ar gael drwy Cof Cymru⁶⁹ a Chofnod Henebion Cenedlaethol Cymru.⁷⁰

5.3 Mae'r rhestrau yn cynnwys disgrifiad o bob adeilad, a ddarperir yn bennaf er mwyn helpu i adnabod yr adeilad hwnnw. Gall disgrifiadau rhestr dynnu sylw at nodweddion yr adeilad a arweiniodd at ei restru, ac esbonio pam mae'r adeilad o ddiddordeb arbennig, ond ni fwriedir iddynt ddarparu cofnod cynhwysfawr o'r holl nodweddion pwysig. Serch hynny, gall nodweddion na sonir amdanynt yn y disgrifiad rhestr fod o ddiddordeb arbennig, ac mae'n bosibl y bydd angen cydsyniad cyn y gellir eu tynnu neu eu newid.

5.4 Dylai ceisiadau am restru adeiladau yn y fan a'r lle dynnu sylw at unrhyw dystiolaeth newydd y mae'n bosibl nad oedd ar gael yn flaenorol, neu fel arall esbonio pam mae'n bosibl bod diddordeb arbennig yr adeilad wedi'i ddiystyru. Weithiau gall tystiolaeth newydd gyfiawnhau ailystyried penderfyniad blaenorol i beidio â rhestru adeilad, ond mae penderfyniadau cynharach yn annhebygol o gael eu hadolygu oni ddarperir tystiolaeth o'r fath. Er yr ystyrir pob cais i restru adeilad yn y fan a'r lle, mae'n well asesu adeiladau cyn i ganiatâd cynllunio gael ei roi. Yn aml gall cynigion ar gyfer rhestru adeiladau yn y fan a'r lle a wneir pan fydd yr adeiladau hynny'n wynebu'r bygythiad uniongyrchol o gael eu haddasu neu eu dymchwel, arwain at oedi, weithiau gyda chanlyniadau ymarferol ac ariannol difrifol i'r datblygwr.

5.5 Gellir hefyd wneud ceisiadau i dynnu adeiladau oddi ar y rhestr, ond dim ond yng ngoleuni tystiolaeth newydd sy'n ymwneud â diddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig yr adeilad y cânt eu hystyried. Nid yw cyflwr yr adeilad, na chost ei atgyweirio neu ei gynnal a'i gadw, yn rhesymau dros ei dynnu oddi ar y rhestr: os oes cynigion datblygu, y ffordd fwyaf priodol o ddatrys y problemau hyn yw drwy'r broses cydsyniad adeilad rhestredig. Fel arfer, ni chaiff ceisiadau i dynnu adeiladau oddi ar y rhestr eu hystyried os yw'r adeilad yn destun cais am gydsyniad adeilad rhestredig, neu apêl yn erbyn penderfyniad i wrthod rhoi cydsyniad, neu os yw awdurdod cynllunio lleol wedi dechrau cymryd camau oherwydd gwaith nas awdurdodwyd neu esgeulustod. Mae gweithdrefnau apelio mewn perthynas â gorfodaeth a chydsyniad adeilad rhestredig yn rhoi hawl i apelyddion ddadlau nad yw adeilad o ddiddordeb arbennig ac y dylid ei dynnu oddi ar y rhestr, a dylid mynd i'r afael â mater dadrestru yn y ffordd hon fel arfer.

⁶⁸ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth 1990, adran 1.

⁶⁹ Cof Cymru: <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?skip=1&lang=cy>

⁷⁰ Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru: <http://www.coflein.gov.uk/>

5.6 Os yw Gweinidogion Cymru yn cynnig y dylid cynnwys adeilad ar y rhestr neu dynnu un oddi ar y rhestr mae'n rhaid iddynt ymgynghori â pherchennog a meddiannydd yr adeilad a'r awdurdod cynllunio lleol perthnasol. Mae gwarchodaeth interim yn gymwys o ddechrau'r cyfnod ymgynghori.⁷¹ Mae darpariaethau Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 (heblaw am ddarpariaethau sy'n ymwneud â chaffael adeiladau rhestredig yn orfodol⁷²) yn cael yr un effaith â phe bai'r adeilad yn adeilad rhestredig. Mae gan berchenogion a deiliaid hefyd gyfle i wneud cais am adolygiad o benderfyniad Gweinidogion Cymru i restru adeilad.

5.7 Mae gan awdurdodau cynllunio lleol y pŵer i gyflwyno hysbysiadau diogelu adeilad pan fyddant o'r farn bod adeiladau o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig a'u bod mewn perygl o gael eu dymchwel neu eu haddasu mewn ffordd a fydd yn effeithio ar eu cymeriad arbennig. Tra bydd hysbysiad diogelu adeilad mewn grym, bydd darpariaethau Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 (ac eithrio darpariaethau sy'n ymwneud â chaffael adeiladau rhestredig yn orfodol) yn cael yr un effaith â phe bai'r adeilad yn adeilad rhestredig. Daw i rym yn syth ar ôl iddo gael ei gyflwyno. Dylid anfon copi o'r hysbysiad ynghyd â chynllun o'r lleoliad a ffotograffau at Cadw cyn gynted ag y bydd yr hysbysiad wedi'i gyflwyno, fel y gellir ystyried cynnwys yr adeilad ar y rhestr statudol. Mae'r hysbysiad yn parhau mewn grym am hyd at chwe mis fel y gellir rhoi ystyriaeth i'r mater hwn. Os na chaiff hysbysiad ei gadarnhau drwy restru'r adeilad, efallai y bydd awdurdod cynllunio lleol yn atebol i dalu iawndal am unrhyw golled neu ddifrod y gellir ei briodoli i gyflwyno'r hysbysiad. Os yw Gweinidogion Cymru yn ystyried rhestru adeilad mae'n rhaid iddynt ymgynghori â'r perchenogion a'r meddianwyr. Mae gwarchodaeth interim yn disodli'r hysbysiad diogelu adeilad a chaiff atebolrwydd am iawndal os na chaiff yr adeilad ei restru ei drosglwyddo i Weinidogion Cymru.⁷³

5.8 Caiff unrhyw un wneud cais ysgrifenedig ar unrhyw adeg i Weinidogion Cymru, drwy Cadw, am Dystysgrif Imiwnedd rhag rhestru adeilad/au penodol am gyfnod o bum mlynedd. Nid yw Tystysgrif Imiwnedd yn dileu'r gofyniad i wneud cais am gydsyniad ardal gadwraeth (gweler paragraffau 6.10-6.12 isod) i ddymchwel adeilad o'r fath mewn ardal ddynodedig. Os caiff Tystysgrif Imiwnedd ei rhoi, bydd Cadw yn hysbysu'r awdurdod cynllunio lleol.

Cydsyniad Adeilad Rhestredig

5.9 Mae Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 yn ei gwneud yn ofynnol i unrhyw waith dymchwel, newid a/neu estyn a fyddai'n effeithio ar gymeriad adeilad rhestredig gael ei awdurdodi drwy broses cydsyniad adeilad rhestredig.⁷⁴ Mae'n drosedd gwneud gwaith o'r fath heb gydsyniad, a dylid ei geisio oddi wrth yr awdurdod cynllunio lleol. Wrth ystyried unrhyw geisiadau am gydsyniad adeilad rhestredig mae'n rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol neu Weinidogion Cymru roi ystyriaeth benodol i ddymunoldeb diogelu'r adeilad neu ei leoliad neu unrhyw nodweddion o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig sydd ganddo.⁷⁵ Nid oes angen cydsyniad ar gyfer gwaith atgyweirio fel arfer, oni bai bod y gwaith hwnnw'n cynnwys newidiadau a fyddai'n effeithio ar gymeriad yr adeilad rhestredig. Os oes ganddynt unrhyw amheuaeth, cynghorir perchenogion i gysylltu â'u hawdurdod cynllunio lleol i ofyn am eglurhad ynghylch p'un a oes angen cydsyniad ai peidio.

⁷¹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 2A a 2B.

⁷² Adrannau 47-51 a 59 o Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990.

⁷³ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 28B a 29.

⁷⁴ Fe'i hamlinellir yn fanwl yn Atodiad B.

⁷⁵ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 16(2).

5.10 Mae'r rheolaethau sy'n gymwys i adeilad rhestredig hefyd yn gymwys i unrhyw wrthrychau neu strwythurau sydd ar yr adeilad neu o fewn ei gwrtil.⁷⁶ Efallai y bydd angen ymdrin fesul achos â'r union ddiffiniad o osodiad a chwrtil ac mae wedi bod yn destun cyfraith achosion.⁷⁷

5.11 Ceir rhai adeiladau sy'n rhestredig ac yn gofrestredig. Yn yr achosion hyn, bydd ei ddynodiad fel heneb gofrestredig yn cael blaenoriaeth a Gweinidogion Cymru (drwy Cadw) fydd yn penderfynu ar unrhyw gais am gydsyniad (gweler Atodiad A).⁷⁸

5.12 Mae'n ofynnol i ymgeiswyr am gydsyniad adeilad rhestredig gyflwyno datganiad o'r effaith ar dreftadaeth.⁷⁹ Mae'r datganiad hwn yn cynnwys canlyniadau asesiad o'r effaith ar dreftadaeth, sef proses sydd â'r nod o sicrhau bod pwysigrwydd adeilad yn cael ei ystyried wrth ddatblygu a dylunio cynlluniau i newid. Dylai asesiadau o'r effaith ar dreftadaeth fod yn gymesur â phwysigrwydd yr adeilad rhestredig a maint y newid arfaethedig, a dylai'r datganiad roi digon o wybodaeth i alluogi'r awdurdod cynllunio lleol i farnu pwysigrwydd ac effaith wrth ystyried ceisiadau am gydsyniad adeilad rhestredig.

5.13 Wrth benderfynu ar gais am gydsyniad adeilad rhestredig, dylai'r awdurdod cynllunio lleol ystyried y materion canlynol:

- Pwysigrwydd a gradd yr adeilad a'i ddi-ddordeb pensaernïol neu hanesyddol cynhenid.
- Nodweddion ffisegol yr adeilad sy'n cyfiawnhau ei restru ac yn cyfrannu at ei arwyddocâd (er enghraifft ei ffurf a'i gynllun, ei ddeunyddiau, ei saernïaeth a'i fanylder), gan gynnwys unrhyw nodweddion pwysig, megis y tu mewn i'r adeilad, a all fod wedi dod i'r amlwg ar ôl i'r adeilad gael ei gynnwys ar y rhestr.
- Cyfraniad cwrtil a lleoliad yr adeilad at ei arwyddocâd, yn ogystal â chyfraniad yr adeilad at yr olygfa leol.
- Effeithiau'r gwaith arfaethedig ar arwyddocâd yr adeilad.
- I ba raddau y byddai'r gwaith yn dod â manteision cymunedol sylweddol, er enghraifft drwy gyfrannu at economi'r ardal neu at wella ei hamgylchedd lleol.

Gall y radd restredig fod yn ystyriaeth berthnasol, ond nid yw ynnddi ei hun yn ganllaw dibynadwy i ba mor sensitif yw adeilad i waith addasu neu estyn. Er enghraifft, mae llawer o adeiladau gradd II yn fathau gwerinol o adeiladau a arferai fod yn gyffredin ac a restrwyd am eu bod yn enghreifftiau o'u bath nad ydynt wedi'u newid fawr ddim ac y gall eu diddordeb arbennig gael ei niweidio gan waith addasu neu estyn amhriodol.

⁷⁶ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 1(5).

⁷⁷ Gweler y drafodaeth yn: Charles Mynors, *Listed Buildings, Conservation Areas and Monuments*, 4ydd argraffiad, (Llundain: Sweet & Maxwell, 2006), pennod 4.

⁷⁸ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 61.

⁷⁹ Gweler *Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru*, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

5.14 Gellir gwneud rhywfaint o waith newid ac estyn sensitif ar lawer o adeiladau rhestredig er mwyn darparu ar gyfer parhau â defnydd neu wneud defnydd newydd. Gall newidiadau a wnaed yn y gorffennol sy'n adlewyrchu hanes o ddefnydd a pherchenogaeth fod, eu hunain, yn agweddau ar ddi-ddordeb arbennig yr adeilad rhestredig.⁸⁰ Pan fydd ymgeiswyr a'r awdurdod cynllunio lleol yn asesu gwerthoedd treftadaeth ac arwyddocâd adeilad rhestredig sy'n destun cais am gydsyniad, mae'n rhaid iddynt ystyried sensitifrwydd yr adeilad hwnnw i'r newidiadau arfaethedig. Mae'r gwaith o gynnal arwyddocâd a diddordeb arbennig adeilad rhestredig drwy'r broses o'i newid, estyn neu aildefnyddio yn waith manwl, a dylid bob amser ei wneud yn seiliedig ar wybodaeth a sgil arbenigol er mwyn gwireddu'r buddiannau y gall ymyriadau sydd wedi'u dylunio'n dda eu cyflawni.⁸¹

5.15 O dan amgylchiadau eithriadol a dim ond fel dewis olaf y dylid gwneud cais i ddymchwel adeilad rhestredig. Ni ddylai cydsyniad i ddymchwel gael ei roi am y rheswm syml bod ailddatblygu yn fwy deniadol yn economaidd nag atgyweirio ac aildefnyddio adeilad rhestredig. Mae angen ystyried y ffactorau canlynol:

- Cyflwr yr adeilad, cost atgyweirio a chynnal a chadw'r adeilad o'i chymharu â'i bwysigrwydd a'r gwerth sy'n deillio o barhau i'w ddefnyddio. Pan fydd adeilad wedi'i esgeuluso'n fwriadol, rhoddir llai o bwys ar y costau hyn.
- Yr ymdrechion a wnaed er mwyn sicrhau y gellir parhau i ddefnyddio'r adeilad neu i sicrhau defnydd newydd ar ei gyfer, gan gynnwys cynnig rhydd-ddaliad anghyfyngedig yr adeilad i'w werthu am bris teg ar y farchnad sy'n adlewyrchu ei gyflwr a'i leoliad.
- Rhinweddau'r cynigion amgen ar gyfer y safle, gan gynnwys p'un a fyddai'r adeiladau newydd yn bodloni amcanion dylunio da⁸² a ph'un a oes buddiannau sylweddol i'r gymuned a fyddai'n drech na'r golled o ganlyniad i ddymchwel.

5.16 Mae Gweinidogion Cymru wedi cyfarwyddo⁸³ ei bod yn ofynnol i awdurdodau cynllunio lleol hysbysu'r cymdeithasau amwynder cenedlaethol⁸⁴ a Chomisiwn Brenhinol Henebion Cymru am geisiadau am gydsyniad adeilad rhestredig a'r penderfyniadau a wneir ganddynt ar geisiadau i ddymchwel adeilad rhestredig neu i wneud addasiadau iddo sy'n cynnwys elfen o ddymchwel. Diben hysbysu'r cymdeithasau amwynder cenedlaethol yw eu galluogi i wneud sylwadau ar bob cais cyn gynted â phosibl a galluogi awdurdodau cynllunio lleol i ystyried eu sylwadau fel rhan o'r broses gwneud penderfyniadau. Rhaid i Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru gael ei hysbysu gan yr awdurdod cynllunio lleol am benderfyniad i roi cydsyniad i ddymchwel adeilad rhestredig a chael o leiaf un mis i gael mynediad i'r adeilad a'i gofnodi⁸⁵.

5.17 Fel arfer, nid ystyrir bod diogelu ffasadau ar eu pen eu hunain na gwagio ac ailadeiladu'r tu mewn i adeiladau rhestredig yn ffordd dderbyniol o'u haildefnyddio.

⁸⁰ Rheoli Newid i Adeiladau Rhestredig yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

⁸¹ Gall Gwasanaeth Adolygu Dyluniadau Comisiwn Dylunio Cymru roi cyngor i awdurdodau cynllunio lleol, awdurdodau cyhoeddus, datblygwyr, dylunwyr ac eraill.

⁸² Llywodraeth Cymru, Nodyn Cyngor Technegol 12: Dylunio.

⁸³ <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/policy/historicenvironmentpolicy/?skip=1&lang=cy>

⁸⁴ Y Cymdeithasau Amwynder Cenedlaethol yw'r Gymdeithas Henebion, y Cyngor Archaeoleg Brydeinig, y Grŵp Sioraidd, y Gymdeithas Diogelu Adeiladau Hynafol a Chymdeithas Oes Fictoria.

⁸⁵ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Adran 8(2).

5.18 Os yw awdurdod cynllunio lleol yn bwriadu rhoi cydsyniad adeilad rhestredig mae'n rhaid iddo hysbysu Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, yn gyntaf.⁸⁶ Mae'r trefniant hwn yn rhoi 28 diwrnod ar ôl i'r cais ddod i law i Weinidogion Cymru benderfynu naill ai i argymhell eu bod am alw'r cais i mewn er mwyn iddynt benderfynu arno eu hunain neu ganiatáu i'r awdurdod cynllunio lleol benderfynu ar y cais ei hun. Os na wneir penderfyniad o fewn 28 diwrnod, efallai y caiff y terfyn amser ei estyn. Os bydd yr awdurdod cynllunio'n penderfynu gwrthod rhoi cydsyniad, gall wneud hynny heb hysbysu Gweinidogion Cymru.

5.19 Anaml iawn y mae Gweinidogion Cymru yn penderfynu eu hunain ar geisiadau cynllunio ar gyfer adeiladau rhestredig. Mae'n bosibl y byddant yn penderfynu ar gais os bydd Gweinidogion Cymru yn teimlo ei fod yn codi materion ehangach na materion lleol, sydd o arwyddocâd mawr neu sy'n ddadleuol. Gallai hyn gynnwys achosion lle nad yw'r awdurdod cynllunio lleol wedi rhoi sylw dyledus i bolisi cenedlaethol ar gyfer diogelu'r amgylchedd hanesyddol, neu lle mae wedi'i ddiystyru'n llwyr.

5.20 Lle bynnag y bo modd, mae Gweinidogion Cymru yn awyddus i weld penderfyniadau ynghylch cydsyniad adeilad rhestredig yn cael eu gwneud yn lleol. Gallant gyfarwyddo nad oes angen i awdurdod cynllunio lleol eu hysbysu am gategoriâu penodol o geisiadau.⁸⁷ Mae Gweinidogion Cymru wedi cyfarwyddo⁸⁸ na fydd Adran 13 o Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 (h.y. y broses hysbysu) yn gymwys i gais am gydsyniad adeilad rhestredig i wneud gwaith nad yw ond yn effeithio ar y tu mewn i adeilad rhestredig Gradd II (heb seren). Bydd Adran 13 yn gymwys o hyd i unrhyw gais sy'n cynnwys y canlynol:

- (i) dymchwel adeilad rhestredig;
- (ii) adeilad rhestredig gradd I neu II*;
- (iii) gwaith ar y tu allan i adeilad rhestredig gradd II (heb seren).

5.21 Gall Gweinidogion Cymru gyfarwyddo, ar yr amod bod yr awdurdod cynllunio lleol yn cael caniatâd ysgrifenedig Cadw ymlaen llaw, na fydd Adran 13 yn gymwys i unrhyw gais am waith ar adeilad Gradd II (heb seren) (heblaw dymchwel) ar yr amod bod yr awdurdod cynllunio lleol yn cael cyngor swyddog cadwraeth adeiladau arbenigol a enwir. Os na fydd penderfyniad arfaethedig yr awdurdod cynllunio lleol i gymeradwyo'r cais yn gwbl unol â'r cyngor a roddwyd gan y swyddog cadwraeth adeiladau arbenigol neu, os na fydd y swyddog cadwraeth adeiladau arbenigol, am ba reswm bynnag, yn gallu rhoi cyngor ar y cais hwnnw, bydd Adran 13 yn dal i fod yn gymwys a bydd yn rhaid hysbysu Gweinidogion Cymru am y cais.

Cydsyniad Adeilad Rhestredig a Chydsyniad Ardal Gadwraeth Awdurdodau Lleol

5.22 Rhaid i awdurdodau lleol roi enghreifftiau o arfer da i berchenogion eraill o ran cynnal eu hadeiladau rhestredig. Os awdurdod lleol yw'r ymgeisydd, mae'n rhaid cyflwyno pob cais am gydsyniad adeilad rhestredig i'r awdurdod cynllunio lleol perthnasol. Mae'n rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol fodloni'r gofynion o ran ymgynghori a hysbysu a nodir yn rheoliad 9 o Reoliadau Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) (Cymru) 2012 cyn cyfeirio'r cais am gydsyniad adeilad rhestredig neu ardal gadwraeth at Weinidogion Cymru er mwyn iddynt benderfynu arno.

⁸⁶ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Adran 13(1).

⁸⁷ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Adran 15(1).

⁸⁸ <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/policy/historicenvironmentpolicy/?skip=1&lang=cy>

5.23 Cyn gwneud cais, anogir yr awdurdod lleol i gynnal trafodaethau cyn ymgeisio â swyddog cadwraeth yr awdurdod cynllunio lleol ac un o gynrychiolwyr Cadw. Dylai'r awdurdod cynllunio lleol ddarparu asesiad ysgrifenedig o'r cynllun er mwyn ategu'r cais, cyn i'r cais gael ei gyfeirio at Weinidogion Cymru er mwyn iddynt benderfynu arno.

Apeliadau

5.24 Mae gan ymgeisydd hawl i apelio yn erbyn penderfyniadau penodol gan awdurdod cynllunio lleol, neu os bydd awdurdod cynllunio lleol yn methu â gwneud penderfyniad, ynghylch cais am gydsyniad adeilad rhestredig. Gellir cyflwyno apêl o dan amgylchiadau gan gynnwys y canlynol:

Os bydd awdurdod cynllunio lleol⁸⁹:

- Yn gwrthod cais am gydsyniad adeilad rhestredig;
- Yn caniatáu cais am gydsyniad adeilad rhestredig yn ddarostyngedig i amodau;
- Yn gwrthod cais i amrywio neu ddiddymu'r amodau a osodwyd ar gydsyniad adeilad rhestredig;
- Yn gwrthod cais am gymeradwyaeth sy'n ofynnol o dan amod a osodwyd ar adeg caniatáu cydsyniad adeilad rhestredig; neu
- Yn methu â phenderfynu ar gais am gydsyniad adeilad rhestredig o fewn wyth wythnos iddo gael ei ddilysu gan yr awdurdod cynllunio lleol.

Gall ymgeisydd hefyd gynnwys, fel sail yr apêl neu un o seiliau'r apêl, honiad nad yw'r adeilad o ddiddordeb pensaernïol na hanesyddol arbennig ac nad yw'n haeddu ei statws adeilad rhestredig.⁹⁰

Caiff apêl ei gwneud i Weinidogion Cymru ar ffurflen⁹¹ o fewn chwe mis i'r dyddiad yr hysbysir yr ymgeisydd am benderfyniad yr awdurdod cynllunio lleol⁹².

Hysbysiadau Prynu

5.25 Caiff ymgeisydd y gwrthodwyd rhoi cydsyniad adeilad rhestredig iddo, neu sydd wedi cael y cydsyniad hwnnw yn ddarostyngedig i amodau, gyflwyno, o dan amgylchiadau penodol, hysbysiad prynu adeilad rhestredig i'r awdurdod cynllunio lleol yn ei gwneud yn ofynnol iddo brynu buddiant yn yr adeilad a'r tir.⁹³

⁸⁹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 20(1).

⁹⁰ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 21(3).

⁹¹ Mae'r ffurflen ar gael i'w lawrlwytho o'r adran ar Apeliadau Cynllunio ar wefan Llywodraeth Cymru.

⁹² Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 20, 21 a 22, a Rheoliadau Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) (Cymru) 2012 (O.S. 2012/793) (Cy. 108), rheoliad 12.

⁹³ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 32-37.

Dirymu Cydsyniad Adeilad Rhestredig

5.26 Mae amgylchiadau lle mae gan awdurdod cynllunio lleol, neu mewn rhai achosion, Weinidogion Cymru, y pŵer i wneud gorchymyn sy'n dirymu neu'n addasu cydsyniad adeilad rhestredig. Wrth wneud gorchymyn o'r fath, mae'n rhaid iddo ystyried unrhyw ystyriaethau perthnasol eraill.⁹⁴ Nid yw'r dirymiad yn effeithio ar waith sydd eisoes wedi cael ei gyflawni. Mae'n bosibl y bydd gofyn talu iawndal am wariant ofer neu am golled arall neu ddifrod a achoswyd gan y gorchymyn.⁹⁵

Cofnodi Adeiladau

5.27 Bydd gwaith a wneir o ganlyniad i gydsyniad adeilad rhestredig yn aml yn cynnig cyfle i gofnodi nodweddion yr adeilad y bwriedir eu gwaredu neu eu newid, neu a all gael eu datgelu yn ystod y gwaith. Gall gwaith sy'n gysylltiedig â chydsyniad adeilad rhestredig hefyd ddatgelu gweddillion archaeolegol cyfnodau cynharach yn hanes yr adeilad neu eitemau sy'n gysylltiedig â'r adeilad. Wrth ystyried cais am gydsyniad adeilad rhestredig, mae'n rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol benderfynu a oes angen rhaglen o waith cofnodi adeilad a/neu ymchwilio archaeolegol er mwyn cofnodi'r nodweddion a allai gael eu datgelu neu eu dinistrio. Mae'n bosibl y byddant yn ceisio cyngor eu cynghorwyr archaeolegol ac yn gosod amod addas mewn perthynas â chofnodi (gweler 4.13). Dylai ymgeiswyr gysylltu â'r awdurdod cynllunio lleol pan wneir darganfyddiadau annisgwyl wrth i waith fynd rhagddo. Mae'n rhaid rhoi cyfle i Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru gofnodi adeilad y cynigiwyd ei ddymchwel.⁹⁶

Esemptiad Eglwysig

5.28 Mae esemptiadau rhag prosesau cydsyniad adeilad rhestredig a chydsyniad ardal gadwraeth ar gyfer enwadau penodol⁹⁷ pan fyddant yn gwneud newidiadau i'w hadeiladau eglwysig sy'n parhau i fod yn addoldai. Yr unig enwadau a'r crefyddau y mae'r esemptiad hwn yn gymwys iddynt yw'r rheini sydd wedi sefydlu systemau rheoli mewnlol sy'n sicrhau'r un lefel o weithgarwch ymgynghori a chraffu ag a gyflawnir gan awdurdodau cynllunio lleol pan fyddant yn ystyried ceisiadau i ddymchwel, newid ac estyn yr adeiladau rhestredig, ac sydd wedi'u cymeradwyo gan Weinidogion Cymru.⁹⁸ Mae egwyddorion y cyngor cynllunio manwl a nodir yn y Nodyn Cyngor Technegol hwn yn gymwys i'r enwadau hynny sydd ag esemptiad rhag prosesau cydsyniad wrth wneud newidiadau i'w hadeiladau eglwysig.

⁹⁴ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 23-26.

⁹⁵ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 28.

⁹⁶ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Adran 8.

⁹⁷ Eglwys Loegr, yr Eglwys yng Nghymru, yr Eglwys Gatholig, yr Eglwys Fethodistaidd, Undeb Bedyddwyr Prydain Fawr ac Undeb Bedyddwyr Cymru, a'r Eglwys Ddiwygiedig Unedig.

⁹⁸ Gweler yr Adran dros Dreftadaeth Genedlaethol a Cadw, The Ecclesiastical Exemption: What it is and How it works, Medi 1994.

5.29 Dylid cyflwyno cynigion i'w cymeradwyo gan gorff annibynnol, a ddylai gael cyngor oddi wrth bobl sydd â gwybodaeth arbenigol am adeiladau eglwysig hanesyddol. Dylai'r broses gwneud penderfyniadau ddarparu ar gyfer ymgynghori â'r awdurdod cynllunio lleol, cymdeithasau amwynder cenedlaethol a Cadw, gan roi 28 diwrnod iddynt gyflwyno sylwadau. Dylid hefyd roi cyhoeddusrwydd i gynigion. Dylai'r corff sy'n gwneud penderfyniadau ystyried unrhyw sylwadau a wneir yn ogystal â dymunoldeb gwarchod adeiladau hanesyddol a nodweddion o ddiddordeb arbennig. At hynny, dylai fod gweithdrefn orfodi ar gyfer ymdrin ag unrhyw achosion o fethu â chydymffurfio â'r system reoli.

Rheolaethau Eraill

5.30 Wrth i awdurdodau lleol arfer eu cyfrifoldebau dros ddiogelwch adeiladau rhestredig o dan y rheoliadau adeiladu a'r ddeddfwriaeth sy'n ymwneud â thân pan fydd rhaglenni o waith atgyweirio a gwaith addasu wedi'u cynnig, dylent gwneud hynny â chydymdeimlad. Dylent geisio sicrhau cydbwysedd rhwng cyflawni'r amcanion hyn a chadw cymeriad yr adeilad.⁹⁹ Ar y llaw arall, dylai awdurdodau cynllunio lleol ymdrin â chynigion i newid adeiladau rhestredig gyda chydymdeimlad er mwyn eu helpu i gydymffurfio â'r rheoliadau adeiladu gan roi sylw digonol i arwyddocâd yr adeilad yn ogystal â buddiannau cyffredinol newid. Dylid mabwysiadu'r un dull gweithredu wrth ystyried cynigion ar gyfer mynediad a bodloni gofynion eraill o dan Ddeddf Cydraddoldeb 2010.¹⁰⁰

5.31 Mae rhagor o gyngor ar sut i fynd ati i newid adeiladau rhestredig i'w gael yn *Rheoli Newid i Adeiladau Rhestredig* ac mae cyngor cyffredinol hefyd ar gael yn Safon Brydeinig 7913:2013 *Guide to the conservation of historic buildings*.¹⁰¹

Gorfodi

5.32 Mae gan weithgarwch gorfodi rôl allweddol i'w chwarae o ran gwarchod adeiladau rhestredig ond, ar y llaw arall, gall gweithgarwch gorfodi a dargedir yn wael danseilio gwaith diogelu effeithiol. Mae'n drosedd gwneud gwaith, neu beri i waith gael ei wneud, ar adeilad rhestredig sy'n effeithio ar ei gymeriad fel adeilad o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig heb gydsyniad adeilad rhestredig. Mae hefyd yn drosedd methu â chydymffurfio ag unrhyw amodau a osodwyd ar gydsyniad adeilad rhestredig.

5.33 Mewn achosion o dorri rheolaethau adeiladau rhestredig, bydd angen i awdurdodau cynllunio lleol ystyried p'un a ddylid cymryd camau gorfodi, neu erlyn, neu'r ddau. Gall gorfodi fod yn ddymunol er budd yr adeilad dan sylw, tra gall y gwaith a achosir gan weithgarwch gorfodi fod yn ymateb digonol i'r drosedd heb yr angen ychwanegol am erlyn. Nodir rhagor o fanylion am erlyn a gorfodi yn Atodiad B.

⁹⁹ Gweler Rheoliadau Adeiladu 2010 – rheoliadau 21, 37A a 44B.

¹⁰⁰ Cadw, Goresgyn y Rhwystrau: Darparu Mynediad Corfforol i Adeiladau Hanesyddol, 2002. <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/help-advice-and-grants/makingchanges/disabilityaccess/?skip=1&lang=cy>

¹⁰¹ Cyhoeddwyd gan Sefydliad Safonau Prydain yn 2013.

6 Ardaloedd Cadwraeth

Dynodi ac Adolygu Ardaloedd Cadwraeth

6.1 Mae Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 yn ei gwneud yn ofynnol i awdurdodau cynllunio lleol nodi ardaloedd o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig y mae'n ddymunol i'w cymeriad neu eu golwg gael eu diogelu neu eu gwella, a'u dynodi'n ardaloedd cadwraeth¹⁰². Dylent adolygu eu hardaloedd o bryd i'w gilydd er mwyn ystyried a oes angen rhagor o ddynodiadau neu ddiwygiadau.¹⁰³ Mae gan Weinidogion Cymru bwerau i ddynodi ardaloedd cadwraeth hefyd, ar ôl ymgynghori â'r awdurdod cynllunio lleol. Pŵer a gadwyd yn ôl yw hwn a ddefnyddir mewn achosion eithriadol, er enghraifft, os yw ardal o fwy na phwysigrwydd lleol.¹⁰⁴

6.2 Mae dynodi ardaloedd cadwraeth yn sail i bolisiâu y bwriedir iddynt ddiogelu neu wella pob agwedd ar gymeriad neu olwg sy'n diffinio diddordeb arbennig ardal: gallai hyn gynnwys y patrwm anheddu neu'r modd y mae gofod a llwybrau wedi'u trefnu, yn ogystal ag arddull yr adeilad a'r math o adeilad, y deunyddiau a ddefnyddiwyd, a manylion yr adeilad. Gall seilwaith gwyrdd hefyd fod yn bwysig, ond nid yw dynodi ardaloedd cadwraeth yn debygol o fod yn ffordd briodol o warchod nodweddion tirwedd, oni bai eu bod yn rhan annatod o'r amgylchedd adeiledig hanesyddol.

6.3 O bryd i'w gilydd mae'n rhaid i awdurdodau cynllunio lleol lunio a chyhoeddi cynigion ar gyfer diogelu a gwella ardaloedd cadwraeth mewn cynllun rheoli. Yn unol â'r arfer gorau, dylid gwneud hyn bob pump i ddeng mlynedd. Mae'n arfer da i awdurdodau cynllunio lleol fabwysiadu'r cynllun rheoli fel canllawiau cynllunio atodol. Mae'n rhaid iddynt hefyd roi sylw arbennig i ddymunoldeb diogelu neu wella ardaloedd cadwraeth wrth iddynt wneud penderfyniadau cynllunio. O dan amgylchiadau eithriadol, os nad yw ardal gadwraeth neu ran ohoni yn meddu ar y diddordeb arbennig a arweiniodd at ei dynodi mwyach, ceir addasu neu ddileu'r dynodiad hwnnw.

Arfarnu Ardaloedd Cadwraeth

6.4 Mae arfarniad o ardal gadwraeth yn sail i unrhyw gynigion ar gyfer ei diogelu a'i gwella. Mae'n rhoi darlun manwl o ddiddordeb arbennig ardal ac yn nodi cyfleoedd a blaenoriaethau ar gyfer gweithredu a all fod yn sail i gynllun rheoli manylach. Dylai hefyd gynnwys dadansoddiad o anghenion polisi a rheoli'r ardal, gan gynnwys asesiad o effeithiolrwydd y rheolaethau cynllunio presennol a'r angen am fesurau gwarchod atodol, a dylai nodi ffyrdd o ddiogelu neu wella cymeriad arbennig. Bydd sail gadarnach i bolisiâu mewn cynlluniau datblygu lleol ac i benderfyniadau rheoli datblygu sy'n ymwneud ag ardaloedd cadwraeth, a byddant hefyd yn gwneud cyfraniadau mwy cadarnhaol at nodau hirdymor, os diffinnir cymeriad pob ardal gadwraeth ac os nodir polisiau ar gyfer ei diogelu a'i gwella yn fanwl mewn cynllun rheoli. Gellir hefyd ystyried a ddylid cyflwyno Cyfarwyddiadau Erthygl 4 yn yr ardaloedd hyn.¹⁰⁵

¹⁰² Rheoli Ardaloedd Cadwraeth yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

¹⁰³ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 69.

¹⁰⁴ Rheoli Ardaloedd Cadwraeth yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

¹⁰⁵ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Datblygu Cyffredinol a Ganiateir) 1995.

6.5 Mae gan ardaloedd cadwraeth, o ran eu natur, sawl rhanddeiliad a dylai trefniadau rheoli gynnig cyfleoedd i gymryd rhan yn y gwaith o lunio cynlluniau a gwneud penderfyniadau. Bydd cynigion ar gyfer diogelu a gwella hefyd yn fwyaf effeithiol pan fydd holl adrannau'r cyngor yn deall pwysigrwydd dynodi ardaloedd cadwraeth ac yn cydweithio. Felly, argymhellir yn gryf y dylid mabwysiadu dull tîm datblygu sy'n cydnabod cyfraniad adrannau eraill, megis yr adran briffyrdd a'r adran dai.

Cynllunio mewn Ardaloedd Cadwraeth

6.6 Gall cynlluniau datblygu lleol gynnwys polisiau penodol i'r ardal leol ar gyfer diogelu neu wella ardaloedd cadwraeth. O dan amgylchiadau o'r fath, dylai'r cynllun datblygu lleol nodi'n glir y bydd cynigion datblygu'n cael eu barnu yn ôl eu heffaith ar gymeriad neu olwg ardal gadwraeth fel y'i nodir yn y ddogfen arfarnu a rheoli. Bydd angen paratoi datganiad dylunio a mynediad ar gyfer cynigion datblygu penodol o fewn ardal gadwraeth, gan gynnwys darparu un neu fwy o anhedd-dai neu ddarparu adeilad neu adeiladau lle bo'r arwynebedd llawr sy'n cael ei greu gan y datblygiad yn 100 o fetrau sgwâr neu'n fwy.¹⁰⁶

6.7 Mae llawer o ardaloedd cadwraeth yn cynnwys canol masnachol trefi a phentrefi. Yn gyffredinol, bydd pwyslais ar reoli newid mewn ffordd gadarnhaol sy'n hybu bywiogrwydd economaidd a bywyd cymdeithasol a diwylliannol ac sy'n cyd-fynd â nodweddion pensaernïol a hanesyddol arbennig ardal. Mae llawer o ardaloedd cadwraeth yn cynnwys safleoedd neu adeiladau nad ydynt yn gwneud unrhyw gyfraniad cadarnhaol neu sy'n amharu ar gymeriad neu olwg yr ardal; dylai'r broses o'u dileu er mwyn gwneud lle i ddatblygiadau newydd ysgogi gwaith cynllunio dychmygus, o safon uchel a chynnig cyfle i wella'r ardal.¹⁰⁷

Rheoli Hysbysebion

6.8 Un o ddibenion y system rheoli hysbysebion yw annog arddangos hysbysebion awyr agored sy'n gwneud cyfraniad cadarnhaol at olwg yr amgylchedd. Mae'n rhesymol disgwyl i ddyletswydd yr awdurdod cynllunio lleol i roi sylw arbennig i ddymunoldeb diogelu neu wella cymeriad neu olwg ardal gadwraeth olygu, yn ymarferol, ei fod yn gosod safonau llymach pan fydd yn ystyried a ddylid rhoi cydsyniad ar gyfer hysbyseb arfaethedig mewn ardal o'r fath.

6.9 Mewn ardaloedd cadwraeth, mae'n bwysig i awdurdodau cynllunio lleol fod yn hyblyg o ran y defnydd a wnânt o'u pwerau o dan Reoliadau Cynllunio Gwlad a Thref (Rheoli Hysbysebion) 1992, am fod llawer o ardaloedd yn cynnwys eiddo manwerthu a masnachol sy'n amrywio o siopau cornel bach i ganolfannau masnachol ffyniannus. Mae hysbysebu awyr agored yn hanfodol i weithgarwch masnachol ac fel arfer, bydd llwyddiant busnesau lleol yn helpu perchennogion a thenantiaid eiddo masnachol i sicrhau bod adeiladau mewn cyflwr da ac yn edrych yn ddeniadol.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2012, rheoliad 7.

¹⁰⁷ Nodyn Cyngor Technegol 12: Dylunio, adran 4 ac adrannau 5.5 a 5.6.

¹⁰⁸ Nodyn Cyngor Technegol 7: Rheoli Hysbysebion Awyr Agored.

Cydsyniad Ardal Gadwraeth

6.10 Mae angen cael cydsyniad ardal gadwraeth er mwyn dymchwel adeilad anrhestredig mewn ardal gadwraeth, ond ceir rhai eithriadau.¹⁰⁹ Yn y cyd-destun hwn, mae'r llysoedd wedi dyfarnu bod dymchwel yn gyfystyr â thynnu adeilad i lawr fel ei fod wedi'i ddiarffio'n gyfan gwbl, neu o leiaf i raddau helaeth iawn.¹¹⁰ Felly, gallai gwaredu adeilad cyfan ac eithrio ei ffasad hefyd gyfrif fel gwaith dymchwel.

6.11 Gall Gweinidogion Cymru gyfarwyddo nad oes angen cydsyniad ardal gadwraeth ar gyfer disgrifiadau penodol¹¹¹ o adeiladau ac mae Gweinidogion Cymru wedi cyfarwyddo¹¹² nad oes angen cydsyniad ardal gadwraeth ar gyfer darnau penodol o waith. Mae'r darnau hyn o waith yn cynnwys dymchwel adeilad â chyfanswm cynnwys ciwbig nad yw'n fwy na 115 o fetrau ciwbig a dymchwel nodwedd derfyn adeiledig sy'n llai nag un metr o uchder ac sy'n ffinio â phriffordd, dyfrffordd neu le agored, neu sy'n llai na dau fetr o uchder mewn unrhyw achos arall. Mae hyn yn golygu na fydd llawer o ddarnau o waith sy'n cynnwys dymchwel ffabrig rhan o adeilad waith dymchwel ac na fydd cydsyniad ardal gadwraeth yn ofynnol ar eu cyfer.¹¹³

6.12 Rhaid i geisiadau am gydsyniad i ddymchwel adeilad gael eu gwneud i'r awdurdod cynllunio lleol.¹¹⁴ Ar gyfer ceisiadau am gydsyniad ardal gadwraeth, bydd angen datganiad o'r effaith ar dreftadaeth, a ddylai esbonio pam mae dymchwel yn ddymunol neu'n angenrheidiol, ynghyd ag asesiad ehangach o effaith y cynigion ar gymeriad neu olwg yr ardal.¹¹⁵

6.13 Dylai fod rhagdybiaeth gyffredinol o blaid cadw adeiladau sy'n gwneud cyfraniad cadarnhaol at gymeriad neu olwg ardal gadwraeth. Dylid asesu cynigion i ddymchwel adeiladau o'r fath yn unol â'r un meini prawf cyffredinol ag a ddefnyddir i asesu cynigion i ddymchwel adeiladau rhestredig (gweler 5.15). Mewn achosion lle y tybir nad yw adeilad yn gwneud fawr ddim cyfraniad, os o gwbl, bydd angen i'r awdurdod cynllunio lleol, fel arfer, gael gwybodaeth lawn am yr hyn a gynigir ar gyfer y safle ar ôl dymchwel yr adeilad. Ni ddylid rhoi cydsyniad i ddymchwel adeilad heb gynlluniau derbynol a manwl ar gyfer aildddefnyddio'r safle, oni bai bod ailddatblygu, ynddo ei hun, yn annymunol. Mae gan yr awdurdod cynllunio lleol yr hawl i ystyried egwyddorion cyffredinol datblygiad arfaethedig, megis ei raddfa, ei faint a'i fâs, wrth benderfynu a ddylid rhoi cydsyniad i ddymchwel adeilad anrhestredig mewn ardal gadwraeth.

6.14 Gall fod yn briodol gosod amod wrth roi cydsyniad i ddymchwel adeilad anrhestredig fel na fydd yn digwydd nes i ganiatâd cynllunio llawn gael ei roi a nes i gontract ar gyfer gwneud y gwaith datblygu gael ei lunio.¹¹⁶

¹⁰⁹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 74.

¹¹⁰ Shimizu (UK) Ltd v. Westminster Council (1997) 1 All E. R. 481.

¹¹¹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Adran 75(2).

¹¹² <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/policy/historicenvironmentpolicy/?skip=1&lang=cy>

¹¹³ Rheoli Ardaloedd Cadwraeth yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

¹¹⁴ https://www.planningportal.co.uk/wales_cy/info/5/ceisiadau/66/ffurflenni_papur

¹¹⁵ Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

¹¹⁶ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 Adran 17(3) fel y'i cymhwyswyd gan Adran 74(3) a rheoliad 16 ac Atodlen 3 o Reoliadau Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) (Cymru) 2012.

Coed mewn Ardaloedd Cadwraeth

6.15 Mae gan awdurdodau cynllunio lleol y pŵer i warchod coed a choetiroedd drwy wneud gorchmynion diogelu coed. At hynny, mae darpariaeth arbennig ar gyfer coed mewn ardaloedd cadwraeth nad ydynt yn destun gorchmynion diogelu coed.¹¹⁷ Mae'n ofynnol i unrhyw un sy'n bwriadu torri, blaendorri neu frigidorri coeden mewn ardal gadwraeth roi chwe wythnos o rybudd i'r awdurdod cynllunio lleol, ac yn ystod yr amser hwnnw, gall yr awdurdod cynllunio lleol benderfynu a ddylid gwarchod y goeden honno drwy wneud gorchymyn diogelu coed.¹¹⁸

6.16 Wrth ystyried a ddylid gwarchod coed mewn ardaloedd cadwraeth, dylai awdurdodau cynllunio lleol bob amser ystyried cyfraniad gweledol a hanesyddol coed a'u cyfraniad at amwynder. Mewn rhai achosion, gall gwaith plannu newydd neu waith ailblannu fod yn ddymunol pan fyddai'n gydnaws â chymeriad neu olwg yr ardal.¹¹⁹

Gorfodi

6.17 Mae gan waith gorfodi rôl allweddol i'w chwarae o ran gwarchod ardaloedd cadwraeth a dylai awdurdodau cynllunio lleol ystyried mabwysiadu ymagwedd fwy rhagweithiol, gan gynnwys monitro gweithgarwch datblygu a sicrhau cydymffurfiaeth â thelerau rheolaethau rheoleiddiol, yn hytrach na dim ond ymchwilio pan wneir cwyn ffurfiol. Bydd ymagwedd gadarnhaol a gweithredol at waith gorfodi yn helpu i leihau nifer yr achosion o dorri rheoliadau ac i sicrhau gwelliannau parhaol i ansawdd amgylcheddol.¹²⁰

Apeliadau

6.18 Mae gan ymgeisydd hawl i apelio yn erbyn penderfyniadau penodol gan awdurdod cynllunio lleol, neu os bydd awdurdod cynllunio lleol yn methu â gwneud penderfyniad, ynghylch cais am gydsyniad ardal gadwraeth. Gellir cyflwyno apêl o dan amgylchiadau gan gynnwys y canlynol:

Os bydd awdurdod cynllunio lleol:

- Yn gwrthod cais am gydsyniad ardal gadwraeth;
- Yn caniatáu cais am gydsyniad ardal gadwraeth yn ddarostyngedig i amodau;
- Yn gwrthod cais i amrywio neu ddi-ddymu'r amodau a osodwyd ar gydsyniad ardal gadwraeth;
- Yn gwrthod cais am gymeradwyaeth sy'n ofynnol o dan amod a osodwyd ar adeg caniatáu cydsyniad ardal gadwraeth; neu
- Yn methu â phenderfynu ar gais am gydsyniad o fewn wyth wythnos iddo gael ei ddilysu gan yr awdurdod cynllunio lleol.

6.19 Caiff apêl ei gwneud i Weinidogion Cymru ar ffurflen o fewn chwe mis i'r dyddiad yr hysbysir yr ymgeisydd am benderfyniad yr awdurdod cynllunio lleol.

¹¹⁷ Deddf Cynllunio Gwlad a Thref 1990 adran 211 Diogelu Coed mewn Ardaloedd Cadwraeth; Nodyn Cyngor Technegol 10: Gorchmynion Diogelu Coed, adran 13.

¹¹⁸ Deddf Cynllunio Gwlad a Thref 1990 adran 211 Diogelu Coed mewn Ardaloedd Cadwraeth; Nodyn Cyngor Technegol 10: Gorchmynion Diogelu Coed, adran 13.

¹¹⁹ Cylchlythyr y Swyddfa Gymreig 64/78 a Nodyn Cyngor Technegol 10: Gorchymyn Diogelu Coed.

¹²⁰ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Rhan 1, Pennod 4.

7 Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol a'r Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru

Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru

7.1 Mae'n ddyletswydd statudol ar Weinidogion Cymru i lunio a chynnal cofrestr o barciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru.¹²¹

7.2 Mae Polisi Cynllunio Cymru yn nodi y dylai awdurdodau cynllunio lleol warchod a diogelu parciau a gerddi, a'u lleoliadau, sydd wedi'u cynnwys ar y gofrestr o barciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru. Er nad yw'r ffaith eu bod wedi'u cynnwys ar y rhestr yn cyflwyno unrhyw gyfundrefnau cydsynio newydd, caiff parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig, a'u lleoliadau, eu gwarchod drwy'r system gynllunio.

7.3 Rhaid ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar geisiadau cynllunio sy'n debygol o effeithio ar safle parc a gardd hanesyddol gofrestredig neu ei leoliad/lleoliad a dylai hynny fod yn ystyriaeth berthnasol wrth benderfynu ar y cynnig. Gall awdurdodau cynllunio lleol hefyd ymgynghori ag Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru.

7.4 Yr ymgeisydd sy'n gyfrifol am ddangos ei fod yn deall arwyddocâd y parc neu'r ardd gofrestredig a'r effaith y mae'r cynnig yn debygol o'i chael. Cyfrifoldeb yr awdurdod cynllunio lleol yw ystyried a yw'r effaith yn debygol o fod yn annerbyniol o niweidiol. Argymhellir y dylai ymgeiswyr gynnal trafodaethau cyn ymgeisio â'r awdurdod cynllunio lleol ynghylch y gwaith arfaethedig y mae angen cael caniatâd cynllunio ar ei gyfer a gellir gwahodd Cadw i ddod i unrhyw gyfarfodydd er mwyn rhoi cyngor i'r ymgeisydd.¹²²

7.5 Ar gyfer cynigion sy'n effeithio ar asedau hanesyddol dynodedig o fewn parc a gardd gofrestredig, bydd angen y cydsyniadau a chaniatadau perthnasol. Yr ymgeisydd sy'n gyfrifol am sicrhau bod y rhain ar waith cyn i'r gwaith ddechrau.

Y Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru

7.6 Mae'r *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru* yn gofrestr anstatudol ymgynghorol (gweler Atodiad C.5–C.7). Mae iddi ddau ddiben. Yn gyntaf, pan allai newid mawr fod yn cael ei ystyried, bwriedir iddi lywio'r gwaith o lunio polisiau a gwneud penderfyniadau ar lefel strategol am bwysigrwydd hanesyddol yr ardaloedd a nodwyd. Yn ail, dylid ystyried gwybodaeth ar y gofrestr wrth benderfynu ar geisiadau cynllunio lle mae'r datblygiad yn gofyn am Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol neu, os yw wedi cael ei alw i mewn, lle mae'n ddigon mawr, ym marn Gweinidogion Cymru, i gael mwy nag effaith leol ar y dirwedd hanesyddol. Dylai'r gofrestr sicrhau y darperir ar gyfer newid angenrheidiol heb aberthu cyfanrwydd na chydlyniant hanfodol ardaloedd tirwedd hanesyddol. Diben ehangach y gofrestr yw hyrwyddo gwerth y dirwedd hanesyddol fel adnodd i hybu lles cymdeithasol ac economaidd.

¹²¹ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 41A (cychwyn).

¹²² Rheoli Newid i Barciau a Gerddi Hanesyddol Cofrestredig yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

7.7 Bydd yn rhaid i unrhyw ddatblygiadau y mae'n ofynnol cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol ar eu cyfer ac a fydd yn effeithio ar ardal ar y *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol* ystyried y cofnod ar y Gofrestr wrth lunio'r Datganiad Amgylcheddol.¹²³ Gellir hefyd ystyried canlyniadau unrhyw waith i ddadansoddi LANDMAP¹²⁴. Mae'r rheoliadau'n gwahaniaethu rhwng datblygiadau Atodlen 1, y mae'n ofynnol cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol ar gyfer pob un ohonynt 'if it is likely to have significant effects on the environment by virtue of factors such as its size, nature or location'.¹²⁵ Wrth sgrinio prosiectau Atodlen 2, rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol roi sylw i'r meini prawf ar gyfer dethol sydd i'w gweld yn Atodlen 3 i'r Rheoliadau. Mae Paragraff (2)(c)(viii) o Atodlen 3 i'r Rheoliadau yn nodi 'landscapes of historical, cultural or archaeological significance'. Yng Nghymru, dylid ystyried bod ardal ar y *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol* yn bodloni'r maen prawf hwn.

7.8 Mae canllawiau arfer gorau wedi'u datblygu er mwyn helpu awdurdodau cynllunio lleol a'r Arolygiaeth Gynllunio wrth iddynt ystyried cynigion cynllunio sy'n effeithio ar ardaloedd ar y *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol*. Ar gyfer datblygiadau arfaethedig o fewn tirwedd hanesyddol gofrestredig y mae'n ofynnol cynnal Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol ar eu cyfer, mae'n bosibl y bydd angen cynnal asesiad priodol o'r effeithiau fel rhan o'r Datganiad Amgylcheddol.¹²⁶ Rhaid ymgynghori â Gweinidogion Cymru, drwy Cadw, ar ddatblygiadau o'r fath.¹²⁷

8 Asedau Hanesyddol o Ddiddordeb Lleol Arbennig

8.1 Mae asedau hanesyddol y mae'r awdurdod cynllunio lleol, o bosibl, yn ystyried eu bod o ddiddordeb lleol arbennig,¹²⁸ yn agored i'r un gofynion cydsynio â'r rhai sydd eu hangen ar gyfer caniatâd cynllunio. Fodd bynnag, er mwyn i asedau o'r fath gyfrannu'n llwyddiannus at gadw neu wella cymeriad lleol, mae angen nodi eu statws yn glir yn y broses rheoli datblygu. Os bydd awdurdod cynllunio lleol yn dewis nodi asedau hanesyddol o ddiddordeb lleol arbennig, rhaid iddo gynnwys polisiâu ar gyfer eu diogelu a'u gwella yn y cynllun datblygu lleol.

8.2 Mae canllawiau cynllunio atodol sy'n gysylltiedig â pholisiâu o'r fath yn ystyriaeth berthnasol yn y broses gynllunio a gallant fod yn adnodd effeithiol ar gyfer rheoli asedau hanesyddol o ddiddordeb lleol arbennig.¹²⁹

8.3 Mae asedau hanesyddol o ddiddordeb lleol mewn ardaloedd cadwraeth yn cael budd o'r rheolaeth gyffredinol dros waith dymchwel a sicrhau gan Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990.¹³⁰

¹²³ Cylchlythyr 11/99 y Swyddfa Gymreig: Asesu Effeithiau Amgylcheddol yw'r canllawiau cyfredol o hyd ar Asesu Effeithiau Amgylcheddol yng Nghymru. Maent yn seiliedig ar Reoliadau Cynllunio Gwlad a Thref (Asesu Effeithiau Amgylcheddol) (Cymru a Lloegr) 1999 – OS 1999 Rhif 293, sy'n gweithredu Cyfarwydddeb y Cyngor Rhif 85/337 EEC, ond maent hefyd yn cynnwys arweiniad perthnasol ar gyfer Rheoliadau Cynllunio Gwlad a Thref (Asesu Effeithiau Amgylcheddol) (Cymru) 2016.

¹²⁴ Adnodd tirwedd Cymru gyfan yw LANDMAP lle y caiff nodweddion, rhinweddau a dylanwadau ar y dirwedd eu cofnodi a'u gwerthuso. www.landmap-maps.naturalresources.wales/default.aspx

¹²⁵ Cylchlythyr 11/99 y Swyddfa Gymreig: Asesu Effeithiau Amgylcheddol, Para 28.

¹²⁶ Fel y disgrifir yn nogfen Cadw a CCGC, Canllaw Arfer Da ar Ddefnyddio'r Gofrestr o Dirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol yng Nghymru yn ystod y Broses o Gynllunio a Datblygu, (2il) argraffiad diwygiedig (2007), para 2.8.

¹²⁷ Gorchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2012, paragraff (1)(iv) o Atodlen 4.

¹²⁸ Rheoli Rhestrau o Asedau Hanesyddol o Ddiddordeb Lleol Arbenning yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

¹²⁹ Rheoli Rhestrau o Asedau Hanesyddol o Ddiddordeb Lleol Arbenning yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

¹³⁰ Cynllunio (Deddf Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 74

9 Atodiadau

Atodiad A: Henebion Cofrestredig

Dynodi Asedau Hanesyddol yn Henebion Cofrestredig

A.1 Mae'n ddyletswydd ar Weinidogion Cymru i lunio a chynnal cofrestr o henebion; mae henebion ar y gofrestr yn cael eu gwarchod yn statudol. Mae cofnodion amgylchedd hanesyddol Cymru yn cynnwys mwy na 175,000 o gofnodion o asedau hanesyddol. Gall Gweinidogion Cymru ddynodi'r rhai yr ystyrir eu bod o bwys cenedlaethol yn henebion cofrestredig.¹³¹ Mae mwy na 4,000 o henebion cofrestredig yng Nghymru, y mae'r mwyafrif helaeth ohonynt yn eiddo preifat. Mae Cadw yn cynnal 130 o'r henebion hyn ar ran Llywodraeth Cymru ac yn eu cyflwyno i'r cyhoedd.¹³² Mae cofrestru gweddillion archaeolegol yn sicrhau y rhoddir sylw llawn i'r achos dros eu gwarchod pan fydd unrhyw gynigion datblygu neu unrhyw waith a allai gael effaith andwyol ar yr heneb yn cael eu hystyried (gweler 4.2–4.11). Nid yw pob safle archaeolegol o bwys cenedlaethol wedi'i gofrestru. Gall safleoedd o bwys cenedlaethol gael eu darganfod ar hap neu o ganlyniad i arolygon archaeolegol systematig a gall Gweinidogion Cymru ystyried eu cofrestru.¹³³

A.2 Defnyddir y meini prawf canlynol (nad ydynt wedi'u rhestru mewn unrhyw drefn benodol) i asesu pwysigrwydd cenedlaethol heneb hynafol ac ystyried a fyddai'n briodol ei chofrestru. Fodd bynnag, ni ddylid ystyried bod y meini prawf yn rhai diffiniol. Yn hytrach, dangosyddion ydynt sy'n cyfrannu at lunio barn ehangach yn seiliedig ar amgylchiadau unigol achos.

- a. **Cyfnod:** dylid ystyried diogelu pob math o heneb sy'n nodweddu categori neu gyfnod.
- b. **Prinder:** mae rhai categorïau o henebion, sydd mor brin mewn rhai cyfnodau, fel y dylai'r holl enghreifftiau sydd wedi goroesi ac sydd â rhywfaint o botensial archaeolegol o hyd gael eu diogelu. Yn gyffredinol, fodd bynnag, dylid dewis detholiad sy'n portreadu'r nodweddiadol a'r cyffredin yn ogystal â'r prin. Dylai'r broses hon ystyried yr holl agweddau ar ddsbarthiad dosbarth arbennig o heneb, o ran cyd-destun cenedlaethol a rhanbarthol.
- c. **Dogfennaeth:** gall arwyddocâd heneb cael ei ategu gan fodolaeth cofnodion archwiliadau blaenorol neu, yn achos henebion diweddarach, gan dystiolaeth ategol a geir mewn cofnodion ysgrifenedig cyfoes.
- d. **Gwerth Grŵp:** gall gwerth heneb unigol (megis system caeau) gael ei ategu'n fawr gan ei pherthynas â henebion cyfoes perthnasol (megis anheddiad a mynwent) neu â henebion o gyfnodau gwahanol. Mewn rhai achosion, mae'n well gwarchod y grŵp cyfan o henebion, gan gynnwys tir cysylltiedig a chyfagos, yn hytrach na gwarchod henebion unigol o fewn y grŵp.
- e. **Goroesi/Cyflwr:** mae'r ffaith bod potensial archaeolegol heneb yn goroesi uwchben y ddaear ac oddi tano yn ystyriaeth arbennig o bwysig, a dylid asesu'r heneb o ran ei chyflwr presennol a'r nodweddion sydd wedi goroesi.
- f. **Cyflwr bregus:** gall tystiolaeth archaeolegol bwysig iawn am rai henebion maes gael

¹³¹ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979 adran 1. Trosglwyddwyd swyddogaethau'r Ysgrifennydd Gwladol o dan y Ddeddf i Weinidogion Cymru mewn perthynas â Chymru.

¹³² Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adrannau 12-16.

¹³³ <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/protection/monuments/?skip=1&lang=cy>

ei dinistrio gan un cyfnod o aredig neu drwy gael ei thrin heb gydymdeimlad. Byddai henebion o'r math hwn sydd dan fygythiad yn elwa'n arbennig ar y warchodaeth statudol y mae cofrestru yn ei rhoi. Mae yna adeileddau hefyd o ffurf neu gymhlethdod arbennig y gall eu gwerth gael ei leihau'n ddifrifol drwy esgeulustod neu driniaeth ddiotal, ac a fyddai yr un mor addas i gael eu gwarchod fel henebion cofrestredig hyd yn oed os yw'r adeileddau hynny eisoes yn adeiladau hanesyddol rhestredig.

- g. Amrywiaeth:** mae'n bosibl y caiff rhai henebion eu cofrestru am fod ganddynt gyfuniad o nodweddion uchel eu hansawdd; rhai eraill oherwydd bod ganddynt un nodwedd bwysig.
- h. Potensial:** ar adegau, ni ellir pennu natur y dystiolaeth yn fanwl, ond gall fod yn bosibl dogfennu rhesymau yn rhagweld ei bodolaeth a'i phwysigrwydd ac felly dangos bod cyfiawnhad dros gofrestru. Mae hyn yn gyfyngedig fel arfer i safleoedd yn hytrach na henebion sy'n sefyll.

Cydsyniad Heneb Gofrestredig

A.3 Mae angen i waith a fyddai'n effeithio'n uniongyrchol ar heneb gofrestrredig gael cydsyniad Gweinidogion Cymru ymlaen llaw.¹³⁴ Mae hyn yn ychwanegol at unrhyw ganiatâd cynllunio y mae'n ofynnol ei gael ar gyfer datblygiad. Ceir 10 cydsyniad dosbarth sy'n caniatáu mathau penodol o waith ar safleoedd o'r fath (gweler paragraff A.8).

A.4 Cyflwynir ceisiadau am gydsyniad heneb gofrestrredig i Weinidogion Cymru, drwy Cadw.¹³⁵ Anogir ymgeiswyr i ofyn am gyfarfod cyn ymgeisio ar y safle i drafod eu cynigion. Wrth gyflwyno eu ceisiadau, mae'n rhaid iddynt ddangos eu bod wedi deall ac ystyried pwysigrwydd yr heneb wrth lunio'r rhaglen waith, a chynnwys digon o wybodaeth a lluniadau i ddangos yr effeithiau uniongyrchol ar arwyddocâd y safle. Mae'r wybodaeth hon yn sail i asesiad o'r effaith ar dreftadaeth lle bo angen un.¹³⁶ Fel arfer, bydd angen cyflwyno'r un lefel o wybodaeth yn achos ceisiadau am gydsyniad heneb gofrestrredig ag sydd angen ei chyflwyno ar gyfer caniatâd cynllunio llawn.

A.5 Prif ddiben cofrestru yw sicrhau bod henebion yn cael eu diogelu ac mae rhagdybiaeth o

¹³⁴ Mae angen cael cydsyniad heneb gofrestrredig ymlaen llaw ar gyfer unrhyw waith sy'n arwain at ddymchwel, dinistrio, symud, atgyweirio a newid yr heneb, ychwanegu ati, ei boddi neu ei chladdu.

¹³⁵ Dolen i ganllawiau i ymgeiswyr am gydsyniad heneb gofrestrredig: <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/help-advice-and-grants/makingchanges/schedmonconsent/?skip=1&lang=cy>

¹³⁶ Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017.

blaid eu diogelu'n ffisegol wrth ystyried cais am gydsyniad heneb gofrestrdig. Golyga hyn fod rhagdybiaeth yn erbyn cynigon a fyddai'n cynnwys gwneud newidiadau mawr neu'n achosi difrod, neu a fyddai'n cael effaith sylweddol ar leoliad gweddillion. Disgwylir i ymgeiswyr ddangos nad oes unrhyw lwybr na lleoliad amgen ymarferol, sy'n osgoi'r heneb, a bod yr angen i wneud y gwaith yn drech na'r rhagdybiaeth o blaid gwarchod yr heneb gofrestrdig. Fel arfer, bydd Cadw yn mynnu bod ymgeisydd yn comisiynu arbenigwr cymwysedig a chymwys i gynnal asesiad archaeoleg pen desg a/neu werthusiad maes yn unol â'r safon briodol (gweler 4.7 uchod), cyn i benderfyniad gael ei wneud. Caiff unrhyw raglen o waith cloddio a chofnodi archaeolegol sydd ei hangen fel mesur lliniaru ei sefydlu drwy gyfrwng amodau (gweler 4.12-4.15). Bydd gan ymgeiswyr yr hawl i wrandawriad yn erbyn penderfyniad i wrthod rhoi cydsyniad heneb gofrestrdig neu yn erbyn amodau a osodir ar gydsyniad o'r fath.

A.6 Gall Gweinidogion Cymru lunio cytundeb rheoli â meddiannydd heneb gofrestrdig er mwyn cyflawni rhaglen o waith cynnal a chadw a/neu waith cyfalaf y cytunwyd arni er budd y safle neu er mwyn hwyluso mwynhad y cyhoedd ohono.¹³⁷ Fel arfer, mae i gytundebau rheoli ar gyfer henebion cofrestrdig derfyn amser a gallant ddenu cymorth grant. Byddai'n fuddiol i rai mathau o waith a gyflawnir yn unol â chytundeb rheoli o'r fath gael cydsyniad dosbarth (gweler paragraff A.8).¹³⁸

A.7 Pan fo heneb gofrestrdig ar Dir y Goron, dylai adran berthnasol y Llywodraeth ddilyn gweithdrefn anstatudol a elwir yn gliriad heneb gofrestrdig wrth gynnig gwaith ar safle o'r fath. Bydd y gweithdrefnau clirio yn dilyn y rhai ar gyfer cydsyniad heneb gofrestrdig ac mae'n ofynnol i adrannau'r Llywodraeth gydymffurfio ag unrhyw amodau a osodir ar gliriad o'r fath.

¹³⁷ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 17.

¹³⁸ Gorchymyn Henebion (Cysyniadau Dosbarth) 1994 O.S. 1994/1381.

Cydsyniadau Dosbarth Henebion

A.8 Dosbarthiadau neu ddisgrifiadau o waith y rhoddir cydsyniad heneb gofrestredig i'w gyflawni gan erthygl 2 o Orchymyn Henebion (Cydsyniadau Dosbarth) 1994.

Dosbarth	Gwaith a ganiateir
1	Gwaith amaethyddol, garddwriaethol a choedwigaeth o'r un math â'r gwaith blaenorol a wnaed yn gyfreithlon yn yr un lleoliad ac yn yr un man o fewn y lleoliad dan sylw o fewn y cyfnod o chwe blynedd yn union cyn y dyddiad y bydd y gwaith yn dechrau; ond ac eithrio gwaith sy'n dod o dan un neu ragor o'r categorïau canlynol — a) yn achos tir wedi'i aredig, unrhyw waith sy'n debygol o aflonyddu ar bridd unrhyw ran o'r tir sy'n is na'r dyfnder y cafodd y rhan honno ei haredig yn gyfreithlon o'r blaen; b) yn achos tir heblaw am dir wedi'i aredig, unrhyw waith sy'n debygol o aflonyddu ar bridd sy'n is na 300 milimetr o ddyfnder; c) troi isbridd, gwaith draenio, plannu neu ddadwreiddio coed, gwrychoedd neu lwyni, codi uwchbridd, gwaith tipio, neu dorri a symud tyweirch yn fasnachol; d) dymchwel, symud, ehangu, newid neu aflonyddu ar unrhyw adeilad, strwythur neu waith, neu eu gweddillion; e) codi unrhyw adeilad neu strwythur; f) yn achos gwaith ac eithrio gwaith garddio domestig, gosod llwybrau, lloriau caled neu sylfeini ar gyfer adeiladau, neu godi ffensys neu rwystrau eraill.
2	Gwaith a wneir fwy na 10 metr yn is na lefel y ddaear gan unrhyw weithredwr trwyddedig o fewn ystyr Deddf y Diwydiant Glo 1994.
3	Gwaith a wneir gan yr Ymddiriedolaeth Camlesi ac Afonydd yng Nghymru, mewn perthynas â thir sy'n eiddo iddi neu a feddiennir ganddi, a'r gwaith hwnnw'n waith atgyweirio neu gynnal a chadw, nad yw'n golygu newid perthnasol i heneb gofrestredig, sy'n hanfodol er mwyn sicrhau y gellir defnyddio camlas.
4	Gwaith atgyweirio neu gynnal a chadw peiriannau, sef gwaith nad yw'n golygu newid perthnasol i heneb gofrestredig.
5	Gwaith y mae angen ei wneud ar frys am resymau diogelwch neu iechyd, ar yr amod: (a) bod y gwaith wedi'i gyfyngu i'r mesurau lleiaf posibl y mae angen eu cymryd ar frys; (b) y rhoddir hysbysiad ysgrifenedig yn cyfiawnhau yn fanwl yr angen am y gwaith i Weinidogion Cymru cyn gynted ag y bo'n rhesymol ymarferol.
6	Nid yw'n gymwys yng Nghymru
7	Gwaith gwerthuso archaeolegol a wneir gan, neu ar ran, y person sydd wedi gwneud cais am ganiatâd o dan adran 2 o'r Ddeddf am y gwaith sy'n cael ei wneud: a) er mwyn rhoi i Weinidogion Cymru y wybodaeth sy'n ofynnol ganddynt er mwyn penderfynu ar y cais hwnnw; b) o dan oruchwyliaeth person sydd wedi'i gymeradwyo'n ysgrifenedig at y diben hwnnw gan Weinidogion Cymru; c) yn unol â manyleb ysgrifenedig a gymeradwywyd at y diben hwnnw gan Weinidogion Cymru.
8	Gwaith i gynnal neu ddiogelu heneb gofrestredig neu ei hamwynderau a hwnnw'n waith a gaiff ei gyflawni yn unol â thelerau cytundeb ysgrifenedig rhwng meddiannydd yr heneb a Gweinidogion Cymru o dan adran 17 o'r Ddeddf.
9	Gwaith i ddiogelu, cynnal neu reoli heneb gofrestredig a hwnnw'n waith a gaiff ei gyflawni yn unol â thelerau cytundeb ysgrifenedig, lle mae Gweinidogion Cymru yn talu neu'n cyfrannu tuag at gost y gwaith hwn yn unol â'u pwerau o dan adran 24 o'r Ddeddf.
10	Gwaith sy'n cynnwys gosod arwyddion arolwg ar ddyfnder nad yw'n fwy na 300 milimetr er mwyn tirlfesur gweddillion gweledol penodol, a wneir gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru.

Troseddau sy'n Ymwneud â Henebion Cofrestredig

A.9 Mae'n drosedd dinistrio neu ddifrodi heneb gofrestrdig, gwneud gwaith heb gydsyniad heneb gofrestrdig neu beidio â chydymffurfio a'i hamodau.¹³⁹ Bydd Cadw yn arwain y gwaith o ymchwilio i ddifrod y rhoddwyd gwybod amdano a gallant hysbysu'r heddlu am ddigwyddiadau a gadarnhawyd. Gellir rhoi dirwy neu ddedfryd o garchar, neu'r ddau, yn gosb os ceir collfarn am ddifrodi heneb warchoddedig.

A.10 Lle mae Cadw wedi nodi bod heneb gofrestrdig yn cael ei difrodi bydd yn ceisio sicrhau y daw'r gwaith i ben ar unwaith drwy gyflwyno hysbysiad stop dros dro sy'n ei gwneud yn ofynnol i'r gwaith a nodwyd ddod i ben am hyd at 28 diwrnod.¹⁴⁰ Caiff copi o'r hysbysiad ei osod ar y safle a chyflwynir copïau i'r sawl sy'n gwneud y gwaith, i'r meddiannydd ac i unrhyw un arall yr ystyrir bod ganddo fuddiant yn yr heneb neu'r tir. Mae methu â chydymffurfio â hysbysiad stop dros dro mewn perthynas â heneb gofrestrdig yn drosedd y gellir ei chosbi drwy roi dirwy.

A.11 Os bydd heneb gofrestrdig wedi'i difrodi neu os bydd gwaith anawdurdodedig wedi'i wneud arni, yn ogystal ag ystyried y posibilrwydd o erlyn, bydd gan Weinidogion Cymru y pŵer i gyflwyno hysbysiad gorfodi heneb gofrestrdig. Gall yr hysbysiad gorfodi ei gwneud yn ofynnol i'r heneb gofrestrdig gael ei hadfer i'w chyflwr blaenorol neu, os na fydd hyn yn ymarferol nac yn ddymunol, gall fynnu bod gwaith yn cael ei wneud i liniaru effeithiau'r difrod neu'r gwaith anawdurdodedig. Bydd gwaith anawdurdodedig yn aml yn arwain at golli archaeoleg am byth ac ni fydd modd adfer hynny drwy gamau gorfodi. Gallai gwaith o'r fath gynnwys cynllun priodol o waith ymchwilio archaeolegol a gwaith i sefydlogi'r heneb. Cyflwynir hysbysiad fel yn A.10 er nad yw'n ofynnol iddo gael ei arddangos ar y safle. Os na fydd y gwaith a nodir yn yr hysbysiad gorfodi wedi'i wneud o fewn y cyfnod sy'n ofynnol gan yr hysbysiad, caiff Gweinidogion Cymru fynd i mewn i'r heneb er mwyn gwneud y gwaith eu hunain ac adennill costau yr aed iddynt yn rhesymol.

A.12 Ar adegau prin, caiff Gweinidogion Cymru roi cydsyniad heneb gofrestrdig er mwyn awdurdodi gwaith sydd eisoes wedi'i wneud ac sydd wedi bod o fudd i'r heneb gofrestrdig.¹⁴¹ Ni chaiff y rhan fwyaf o waith anawdurdodedig ei gymeradwyo'n ôl-weithredol a bydd yn parhau i fod yn anawdurdodedig. Gallai arwain at erlyniad neu gamau gorfodi hyd yn oed pe gallai cydsyniad heneb gofrestrdig fod wedi'i roi pe bai cais wedi'i wneud amdano.

¹³⁹ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adrannau 2 a 28.

¹⁴⁰ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adrannau 9Z1 – 9ZL.

¹⁴¹ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, adran 2.

A.13 Mae Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979 yn nodi'r amddiffyniadau yn erbyn troseddau penodol. O dan amgylchiadau penodol, gall yr amddiffyniadau canlynol fod yn gymwys: anwybodaeth wirioneddol a rhesymol o statws yr heneb, a'r angen i wneud gwaith y mae angen ei wneud ar frys am resymau iechyd a diogelwch.¹⁴² Pan fydd rhywun wedi gwneud gwaith anawdurdodedig, gall fod yn rhaid iddo ddangos ei fod wedi cymryd pob cam rhesymol i gadarnhau a oedd heneb gofrestredig yn yr ardal yr effeithiwyd arni gan y gwaith ac nad oedd ganddo unrhyw le i gredu ei fod wedi'i gwarchod. Ceir gwybodaeth am leoliad a maint pob heneb gofrestredig ar wefan Cadw.¹⁴³

A.14 Mae'n drosedd defnyddio synhwyrdd metel neu gynnal arolwg geoffisegol gan ddefnyddio cyfarpar a all ddod o hyd i wrthrychau metel ar safle heneb gofrestredig heb gael cydsyniad Gweinidogion Cymru ymlaen llaw.¹⁴⁴ Mae'r rhan fwyaf o ddefnyddwyr synhwyrddion metel yn ymddwyn yn gyfrifol. Fodd bynnag, gall gweithgarwch synhwyrdd metel achosi difrod difrifol i heneb gofrestredig — nid yn unig i'w hadeiladwaith ond hefyd o ran ei dehongli a'i deall unwaith y bydd arteffactau wedi'u symud o'u cyd-destun archaeolegol. Dylid gwneud cais ysgrifenedig i Weinidogion Cymru, drwy Cadw, er mwyn defnyddio synhwyrdd metel neu gyfarpar tirlfesur geoffisegol. Fel arfer ni roddir cydsyniad ac eithrio ar gyfer prosiectau ymchwil geoffisegol nad ydynt yn ddinistriol neu er mwyn helpu i adfer gwrthrychau metel yn ystod gwaith cloddio archaeolegol y rhoddwyd cydsyniad ar ei gyfer neu adfer eitemau gwerthfawr o eiddo modern a gollwyd.

¹⁴² Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, Adran 2(8A) a (9).

¹⁴³ <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?skip=&lang=cy>

¹⁴⁴ Deddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979, Adran 42.

Atodiad B: Adeiladau Rhestredig

Rhestr Statudol o Adeiladau Hanesyddol

B.1 Yn dilyn ailarolwg daearyddol systematig, a gwblhawyd yn 2005, mae bellach 30,000 o adeiladau rhestredig yng Nghymru. Cyhoeddir y rhestr o adeiladau hanesyddol ar gronfa ddata a mapiau ar wefan Cadw.¹⁴⁵

B.2 Nodir isod y prif feini prawf ar gyfer penderfynu pa adeiladau y dylid eu cynnwys yn y rhestrau statudol:

- a. **Diddordeb pensaernïol:** dylai'r rhestr gynnwys pob adeilad sydd o bwys i'r genedl oherwydd nodweddion diddorol eu cynlluniau pensaernïol, eu haddurniadau a'u crefftwaith; hefyd enghreifftiau pwysig o fathau penodol o adeiladau a thechnegau (er enghraifft, adeiladau sy'n dangos arloesedd neu rinweddau technolegol) a ffurfiau cynllun arwyddocaol;
- b. **Diddordeb hanesyddol:** mae hyn yn cynnwys adeiladau sy'n darlunio agweddau pwysig ar hanes cymdeithasol, economaidd, diwylliannol neu filwrol y genedl;
- c. **Cysylltiadau hanesyddol agos:** â phobl neu ddigwyddiadau sydd o bwys i Gymru;
- ch. **Gwerth grŵp:** yn enwedig lle mae'r adeiladau gyda'i gilydd yn ffurfio uned bensaernïol neu hanesyddol bwysig neu enghraifft wych o gynllunio (er enghraifft, sgwariau, terasau neu bentrefi model).

B.3 Mae oedran a phrinder yn berthnasol, yn arbennig pan gynigir adeiladau i'w rhestru ar sail eu diddordeb hanesyddol. Po hynaf yw'r adeilad a pho brinnaf yw'r enghreifftiau o'i fath sydd wedi goroesi, y mwyaf tebygol ydyw y bydd o bwys hanesyddol. Felly, mae pob adeilad a godwyd cyn 1700 ac sydd wedi goroesi yn ei gyflwr gwreiddiol, fwy neu lai, yn cael ei restru. Mae'r rhan fwyaf o adeiladau sy'n dyddio o tua 1700 i 1840 hefyd yn cael eu restru, er bod angen rhywfaint o ddethol. Ar ôl tua 1840, oherwydd y cynnydd sylweddol yn nifer yr adeiladau a godwyd a'r ffaith bod llawer mwy ohonynt wedi goroesi, mae angen bod yn fwy detholus er mwyn nodi'r enghreifftiau gorau o fathau penodol o adeiladau, a dim ond adeiladau o ansawdd a chymeriad pendant a gaiff eu restru. Fel arfer dim ond os ydynt o ansawdd eithriadol ac o dan fygythiad y caiff adeiladau sy'n llai na 30 mlwydd oed eu restru. Y dull gweithredu a fabwysiadwyd ar gyfer rhestru adeiladau a godwyd yn ystod yr 20fed ganrif yw nodi enghreifftiau allweddol ar gyfer pob un o ystod o fathau o adeiladau – diwydiannol, addysgol, ysbytai, etc – a thrin yr enghreifftiau hyn fel pe baent yn diffinio'n fras safon y dylid barnu cynigion ar gyfer ychwanegiadau at y rhestr yn unol â hi.

B.4 Detholedd

Os bydd adeilad yn gymwys i'w restru yn bennaf ar sail ei ansawdd pensaernïol cynhenid neu ei werth grŵp, nid yw'r ffaith bod adeiladau eraill o ansawdd tebyg mewn manau eraill yn debygol o fod yn ystyriaeth bwysig. Mae rhestru adeiladau yn bennaf am resymau hanesyddol yn fwy o ymarfer cymharol a, lle mae nifer sylweddol o adeiladau o fath ac ansawdd tebyg wedi goroesi, mae angen i'r rhestru fod yn detholus. Mewn achosion o'r fath, y nod fydd rhestru'r enghreifftiau gorau o'r math.

B.5 Rhinweddau Esthetig

Mae golwg allanol adeilad – ei werth pensaernïol cynhenid ac unrhyw werth grŵp – yn ystyriaeth allweddol wrth farnu cynigion rhestru, ac ni fydd diddordeb arbennig adeilad, er enghraifft y rhai sy'n bwysig am resymau yn ymwneud ag arloesedd technegol, neu am eu bod yn dangos agweddau penodol ar hanes cymdeithasol neu economaidd, bob amser yn cael ei adlewyrchu mewn ansawdd gweledol amlwg.

¹⁴⁵ <http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?skip=&lang=cy#>

B.6 Cysylltiadau Hanesyddol

Gellir rhestru adeiladau ar sail pensaernïaeth neu hanes ac mae'r broses o ddewis adeiladau i'w rhestru yn ystyried y ddau. Fel arfer bydd yr achos dros restru adeiladau yn bennaf am resymau hanesyddol yn seiliedig ar ei gysylltiad â phobl a digwyddiadau sy'n bwysig yn hanes Cymru. Bydd y broses asesu yn ystyried i ba raddau y mae elfennau o gymeriad cyfoes gwreiddiol adeilad wedi goroesi. Bydd cysylltiadau hanesyddol a chryn dystiolaeth iddynt sy'n dangos pwysigrwydd adeilad i Gymru yn cryfhau'r achos dros ei gynnwys yn y rhestrau statudol neu roi gradd uwch iddo. Fel arfer, dylai fod rhyw nodwedd neu ddiddordeb yn perthyn i adeiladwaith yr adeilad ei hun er mwyn cyfiawnhau'r warchodaeth statudol a roddir drwy restru. Gallai hyn fod yn gysylltiedig â gwerth pensaernïol yr adeilad ei hun neu â diogelu nodweddion sy'n dangos ac yn cadarnhau ei gysylltiadau hanesyddol yn uniongyrchol (er enghraifft, am fod nodweddion mewnol wedi goroesi).

B.7 Graddio

Rhestrir adeiladau mewn tair gradd sy'n adlewyrchu eu pwysigrwydd cymharol;

Gradd I – adeiladau o ddiddordeb eithriadol (cenedlaethol fel arfer)

Gradd II* – adeiladau o bwys penodol sydd o ddiddordeb mwy nag arbennig

Gradd II – adeiladau o ddiddordeb arbennig y dylid gwneud pob ymdrech i'w diogelu.

Erlyn a Gorfodi

B.8 Mae'n drosedd gwneud gwaith, neu beri i waith gael ei wneud, ar adeilad rhestredig sy'n effeithio ar ei gymeriad fel adeilad o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig heb gydsyniad adeilad rhestredig. Mae hefyd yn drosedd methu â chydymffurfio ag unrhyw amodau a osodwyd ar gydsyniad adeilad rhestredig.¹⁴⁶

B.9 Pan fyddant yn wynebu achos o dorri rheolaethau adeiladau rhestredig, bydd angen i awdurdodau cynllunio lleol ystyried a ddylent gymryd camau gorfodi¹⁴⁷ neu erlyn neu'r ddau. Efallai y bydd mesurau gorfodi yn ddymunol er budd yr adeilad dan sylw, ac mae'n bosibl y bydd y gwaith a fynir gan y mesurau gorfodi yn ymateb digonol i'r drosedd heb fod angen erlyn hefyd. Gall gwaith anawdurdodedig yn aml ddinistrio adeiladwaith hanesyddol, na ellir adfer ei ddiddordeb arbennig drwy fesurau gorfodi. Ni all hysbysiad gorfodi adeilad rhestredig ddod i rym yn gynt nag 28 diwrnod ar ôl iddo gael ei gyflwyno. Gall hysbysiad stop dros dro ddod â gwaith nas awdurdodwyd i ben ar unwaith, gan osgoi'r risg o ddifrod pellach i adeiladwaith hanesyddol yr adeilad.¹⁴⁸

B.10 O dan amgylchiadau eithriadol, gellir gwneud ceisiadau i gadw gwaith anawdurdodedig. Bydd awdurdodau cynllunio lleol yn dilyn yr un gweithdrefnau â'r rhai a ddisgrifiwyd uchod ar gyfer cydsyniad adeilad rhestredig a byddant yn defnyddio'r un profion wrth ystyried rhinweddau'r achos. Os rhoddir cydsyniad gall y gwaith aros; os na chaiff ei roi, efallai y cymerir camau gorfodi i unioni unrhyw ddifrod neu ddileu'r gwaith ac, mewn achosion priodol, efallai y caiff y sawl sy'n gyfrifol ei erlyn.

¹⁴⁶ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 7 a 9.

¹⁴⁷ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, Rhan 1 Pennod 4.

¹⁴⁸ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adran 44B.

Adeiladau Rhestredig sydd Angen eu Hatgyweirio

B.11 Mae gan awdurdodau cynllunio lleol y pŵer i wneud gwaith brys er mwyn sicrhau y diogelir adeilad rhestredig yn eu hardal.¹⁴⁹ Gellir gwneud gwaith brys ar unrhyw adeilad rhestredig yng Nghymru ar yr amod na fydd yn amharu'n afresymol ar y defnydd preswyl a wneir ohono. O dan amgylchiadau eithriadol, gall Gweinidogion Cymru ddefnyddio'r un pŵer er mwyn sicrhau y caiff gwaith brys ei wneud ar adeilad rhestredig os yw'r awdurdod lleol yn amharod i weithredu, neu os yw'r adeilad yn eiddo i'r awdurdod lleol ei hun. Gall gwaith brys gynnwys y gwaith hwnnw y gall fod angen ei wneud er mwyn atal adeilad rhag dymchwel, sicrhau ei fod yn gallu gwrthsefyll y gwynt a'r glaw neu ei ddiogelu rhag fandaliaeth a lladron. Dylid sicrhau mai'r camau a gymerir yw'r lleiaf sydd angen eu cymryd er mwyn cyflawni'r amcanion hyn. Caiff awdurdodau cynllunio lleol adennill cost gwneud y gwaith brys oddi wrth berchenogion yr adeilad, er bod gan y perchenogion yr hawl i gyflwyno sylwadau i Weinidogion Cymru ar y sail bod rhan o'r gwaith neu'r holl waith a wnaed gan yr awdurdod cynllunio lleol yn ddiangen, bod y costau'n afresymol a bod ei ddulliau o gynnal neu gysgodi'r adeilad dros dro wedi para am gyfnod afresymol o amser.

B.12 Gall y perchenogion neu'r awdurdod cynllunio lleol hefyd apelio i'r llys sirol yn erbyn penderfyniad Gweinidogion Cymru. Gall y costau yr eir iddynt wrth wneud gwaith brys hefyd gael eu rhoi fel priddiant ar y tir lle saif yr adeilad rhestredig a gellir codi llog ar unrhyw symiau sy'n ddyledus.¹⁵⁰

B.13 Mae gan awdurdodau cynllunio lleol y pŵer hefyd i gyflwyno Hysbysiad Atgyweirio i berchennog adeilad rhestredig nad yw'n cael ei ddiogelu'n briodol, ym marn yr awdurdod cynllunio lleol.¹⁵¹ Mae'n rhaid i Hysbysiad Atgyweirio nodi'r gwaith yr ystyria'r awdurdod cynllunio lleol fod angen ei wneud er mwyn diogelu'r adeilad yn briodol ac mae'n rhaid iddo esbonio i'r perchennog sut mae'r rhan hon o'r ddeddfwriaeth yn gweithio. Gellir cyflwyno Hysbysiad Atgyweirio ar gyfer unrhyw adeilad rhestredig os yw'r awdurdod cynllunio lleol o'r farn bod perchennog wedi methu â chadw'r adeilad mewn cyflwr rhesymol dros gyfnod hir a bod yr adeilad mewn perygl o'r herwydd. Mae gan Weinidogion Cymru yr un pwerau, ond dim ond o dan amgylchiadau eithriadol y cânt eu defnyddio.

B.14 Os ymddengys, ar ôl i ddau fis fynd heibio ers cyflwyno Hysbysiad Atgyweirio, nad oes unrhyw gamau rhesymol wedi'u cymryd i ddiogelu'r adeilad, caiff yr awdurdod cynllunio lleol ddechrau dwyn achos prynu gorfodol ar ôl cael caniatâd gan Weinidogion Cymru. Wrth roi eu caniatâd, mae'n rhaid i Weinidogion Cymru fod yn fodlon bod y modd a'r adnoddau ar gael i sicrhau bod yr adeilad yn cael ei atgyweirio. Lle bynnag y bo'n bosibl, dylai adeiladau rhestredig preifat sy'n destun gorchmynion prynu gorfodol, aros yn y sector preifat. Dylai'r awdurdod cynllunio lleol ddod i gytundeb ag unigolyn preifat neu gorff, megis ymddiriedolaeth cadwraeth adeiladau, a all gael gafael ar yr adnoddau sydd eu hangen i wneud y gwaith atgyweirio. Bydd angen negodi cyfamodau er mwyn sicrhau bod y gwaith atgyweirio yn cael ei wneud. Caiff awdurdodau cynllunio lleol werthu neu roi prydles hir ar adeilad rhestredig a brynwyd yn orfodol, i gorff priodol o fewn dwy flynedd, heb sicrhau unrhyw enillion cyfalaf iddynt hwy eu hunain, heb gael eu cosbi.

B.15 Ni chaiff awdurdodau cynllunio lleol ystyried defnyddio gorchmyn adeiledd peryglus¹⁵² ar gyfer adeilad rhestredig, adeilad sy'n destun Hysbysiad Diogelu Adeilad nac adeilad mewn ardal gadwraeth, heb ystyried defnyddio eu pwerau prynu gorfodol, Hysbysiad Gwaith Brys neu Hysbysiad Atgyweirio Adeilad o dan Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 yn gyntaf.

¹⁴⁹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990 adran 54, (diwygiwyd gan Ddeddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016).

¹⁵⁰ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 54 a 55 fel y'u diwygiwyd gan Ddeddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016.

¹⁵¹ Deddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990, adrannau 47 a 48.

¹⁵² Deddf Adeiladu 1984, adran 77.

Atodiad C: Asedau Hanesyddol Cofrestredig

Y Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru

C.1 Dyma'r diffiniad o barc a gardd hanesyddol a ddefnyddir¹⁵³ i ddewis safleoedd ar gyfer y gofrestr:

Mae gerddi, parciau, tiroedd wedi'u dylunio, tirweddau addurniadol wedi'u dylunio a manau hamdden o ddiddordeb hanesyddol o dan yr amgylchiadau a ganlyn:

- os ydynt yn dangos rhyw agwedd benodol ar hanes gerddi, parciau, tiroedd wedi'u dylunio, tirweddau addurniadol wedi'u dylunio a manau hamdden, neu hanes garddio, gwaith tirweddu addurniadol neu arddwriaeth
- bod ganddynt gysylltiadau hanesyddol pwysig (er enghraifft, ag unigolyn neu ddigwyddiad penodol)
- bod iddynt werth fel grŵp ar y cyd ag adeiladau neu dir arall a bod y gwerth grŵp ei hun o ddiddordeb hanesyddol, er enghraifft, efallai eu bod yn lleoliad hanesyddol ar gyfer adeilad o ddiddordeb hanesyddol.

C.2 Mae safleoedd sy'n cydymffurfio â thraddodiadau gerddi, parciau, tiroedd wedi'u dylunio, tirweddau addurniadol wedi'u dylunio a manau hamdden wedi'u cynnwys yn y diffiniad. At ddibenion cyffredinol, mae'n gyfleus defnyddio'r termau 'gerddi a pharciau o ddiddordeb hanesyddol' a 'safle' fel ymadroddion cryno ar gyfer 'gerddi, parciau, tiroedd wedi'u dylunio, tirweddau addurniadol wedi'u dylunio a manau hamdden o ddiddordeb hanesyddol'.

C.3 Yn wreiddiol, yng Nghymru, roedd parciau a gerddi hanesyddol yn rhan o *Gofrestr helaethach o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru*. Gwnaed gwaith i lunio'r rhan hon o'r gofrestr gan Cadw mewn partneriaeth ag ICOMOS UK (y Cyngor Rhyngwladol ar Henebion a Safleoedd). Cyhoeddwyd y rhan hon o'r gofrestr sy'n ymdrin â pharciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru mewn cyfrolau sirol rhwng 1994 a 2002. Cyhoeddwyd cofrestr atodol o 14 o safleoedd ychwanegol yn 2007. Ers y dyddiad hwnnw, mae perchenogion ac awdurdodau cynllunio lleol wedi'u hysbysu'n uniongyrchol am bob eitem unigol newydd a gofnodir ar y gofrestr. Ar hyn o bryd mae 400 o safleoedd ar y gofrestr hon.

C.4 Defnyddir system raddio sy'n debyg i'r un a ddefnyddir ar gyfer adeiladau rhestredig (sef I, II*, II) ar gyfer parciau a gerddi. Mae graddau yn nodi'r nodweddion canlynol:

Gradd I – Parciau a gerddi sydd o ddiddordeb eithriadol o ystyried eu cynllun hanesyddol, eu nodweddion a'u haddurniadau pensaernïol gyda'i gilydd.

Gradd II* – Parciau a gerddi sydd o ansawdd gwych o ystyried eu cynllun hanesyddol, eu nodweddion a'u haddurniadau pensaernïol gyda'i gilydd.

Gradd II – Parciau a gerddi sydd o ddiddordeb arbennig o ystyried eu cynllun hanesyddol, eu nodweddion a'u haddurniadau pensaernïol gyda'i gilydd.

Y Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru

C.5 Cyhoeddwyd y gofrestr hon mewn dwy ran. Cyhoeddwyd *Rhan 2.1 Tirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol Eithriadol* ym 1998 ac roedd yn cynnwys 36 o ardaloedd ac roedd *Rhan 2.2 Tirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig*, a gyhoeddwyd yn 2001, yn cynnwys 22 o ardaloedd eraill, a oedd yn llai o faint ar y cyfan. Caiff y ddwy ran hyn eu cyfuno i ffurfio'r *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol yng Nghymru*.

¹⁵³ Fe'i datblygwyd gan Brifysgol Caerfrog, ac fe'i mabwysiadwyd yng Nghymru, yn ogystal ag yn Lloegr a'r Alban.

C.6 Daeth y Confensiwn Tirwedd Ewropeaidd i rym yn y DU ar 1 Mawrth 2007. O dan y confensiwn, mae'n ofynnol i aelod-wladwriaethau roi mesurau cyffredinol a phenodol ar waith drwy eu pwerau deddfwriaethol a'u trefniadau gweinyddol eu hunain.¹⁵⁴ Mae'r mesurau cyffredinol yn ei gwneud yn ofynnol i bob parti gydnabod tirweddau mewn cyfraith, i lunio polisiau tirwedd a'u rhoi ar waith, i sicrhau cyfranogiad eang ac integreiddio tirwedd i bolisiau cynllunio a pholisiau eraill. Dyma rai o'r mesurau penodol hynny: codi ymwybyddiaeth, hyfforddiant ac addysg, nodi ac asesu, diffinio amcanion o ran ansawdd tirwedd a gweithredu. Mae Llywodraeth Cymru o'r farn bod cyhoeddi'r *Gofrestr o Dirweddau Hanesyddol* a'i defnyddio wrth gynllunio a rheoli datblygu yn cyfrannu at gyflawni'r ymrwymiad hwn.

C.7 Mae'r meini prawf ar gyfer nodi, naill ai'n unigol neu gyda'i gilydd, dirweddau o ddiddordeb hanesyddol eithriadol neu hanesyddol arbennig fel a ganlyn:

Wedi'u datblygu'n ddwys neu wedi'u hailfodelu'n sylweddol

Tirweddau sydd wedi'u datblygu neu eu newid gan weithgarwch dynol (defnydd tir) i'r fath raddau fel bod yr elfennau naturiol (tirffurf) a lled-naturiol (gorchudd tir) wedi'u newid yn sylweddol: trefi mawr, dinasoedd, cytrefi, ardaloedd diwydiannol, prosiectau peirianeg sifil ar raddfa fawr, tirweddau sy'n dangos gweithgarwch dynol ar raddfa fawr.

Cyfnod

Tirweddau lle mae datblygiad neu newid o ganlyniad i weithgarwch dynol wedi'i atal mewn un neu ragor o gyfnodau a lle mae newidiadau perthnasol dilynol wedi'u cyfyngu: tirweddau creiriol (neu ffofiedig) sy'n dangos gweithgarwch dynol mewn un neu ragor o gyfnodau, a adawyd o bosibl neu nad ydynt wedi newid, i bob pwrpas, ers i'r prif weithgaredd ddod i ben.

Amrywiaeth hanesyddol/Amlgyfnod

Tirweddau sy'n dal i ddatblygu neu newid o ganlyniad i weithgarwch dynol, a lle mae tystiolaeth o fwy nag un cyfnod yn y gorffennol wedi'i chymathu'n gynyddol â'r elfennau naturiol (tirffurf) a lled-naturiol (gorchudd tir), gan ystyried yn benodol yr ardaloedd hynny y mae eu datblygiad dros amser yn cael ei ddangos gan amrywiaeth o nodweddion archaeolegol neu hanesyddol sydd ag un neu ragor o'r elfennau canlynol:

- a. ffurfiau gwahanol ar yr un math o ddsbarth o nodwedd
- b. amrywiaeth o nodweddion gwahanol
- c. dwysedd nodweddion cysylltiedig
- ch. gwerth grŵp penodol
- d. parhad drwy sawl cyfnod
- e. nodweddion sy'n ymwneud â datblygu thema neu broses benodol.

Wedi'u claddu/Wedi'u hymgorffori neu wedi'u dinistrio

Tirweddau â chysylltiadau hanesyddol (digwyddiadau, traddodiadau, chwedlau, llên gwerin), artistig, llenyddol, pensaernïol, technolegol neu grefyddol, neu gysylltiadau diwylliannol pwysig eraill, naill ai'n unigol neu gyda'i gilydd.

¹⁵⁴ Y Confensiwn Tirwedd Ewropeaidd, (Florence, 2000, Misc 4 (2006), Cm 6794).

Atodiad D: Rhestr Termau

Term	Diffiniad
Adeilad Rhestredig	Adeilad o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig sydd wedi'i gynnwys ar restr a lunnir neu a gymeradwyir gan Weinidogion Cymru.
Adeiladwaith hanesyddol	Y sylweddau sy'n gwneud ased hanesyddol, gan gynnwys yr olion ffisegol sy'n sefyll a'r dyddodion archaeolegol claddedig.
Ardal Gadwraeth	Ardal o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig, y mae'n ddymunol i'w chymeriad neu ei golwg gael eu diogelu neu eu gwella, a ddynodir o dan Ddeddf Cynllunio (Adeiladau Rhestredig ac Ardaloedd Cadwraeth) 1990.
Ardaloedd archaeolegol sensitif	Ardaloedd lle y ceir crynhoad o safleoedd archaeolegol.
Arolwg o Gyflwr Adeiladau Rhestredig Cymru Gyfan	Rhaglen o arolygon o adeiladau rhestredig ledled Cymru sy'n defnyddio methodoleg gyson.
Arolwg Geoffisegol	Mae arolwg geoffisegol archaeolegol yn defnyddio technegau nad ydynt yn ymwithiol nac yn ddinistriol i nodi presenoldeb neu absenoldeb anghysondebau sy'n debygol o gael eu hachosi gan nodweddion, strwythurau neu ddyddodion archaeolegol, i'r graddau sy'n rhesymol bosibl, o fewn ardal neu safle a nodwyd ar dir, mewn parth rhynglanwol neu dan y dŵr. Mae gwaith arolygu geoffisegol yn nodi presenoldeb anghysondebau sydd â photensial archaeolegol drwy fesur un neu ragor o nodweddion ffisegol yr isarwyneb (ClfA).
Arwyddocâd	Gwerth lle o ran treftadaeth ddiwylliannol a naturiol, yn aml wedi'i nodi mewn datganiad o arwyddocâd.
Arwyddocaol	Digon mawr neu bwysig i haeddu sylw.
Ased hanesyddol	Elfen o'r amgylchedd hanesyddol y gellir ei hadnabod. Gall fod yn safle archaeolegol, adeilad neu ardal hanesyddol, parc neu ardd hanesyddol neu ran o dirwedd hanesyddol, neu'n gyfuniad ohonynt. Fel arfer, caiff asedau hanesyddol o bwysigrwydd cenedlaethol eu dynodi.
Ased hanesyddol dynodedig	Safle Treftadaeth y Byd, Heneb Gofrestredig, Adeilad Rhestredig, Safle Llongddrylliad Gwarchodedig, neu Ardal Gadwraeth a ddynodwyd yn ased o'r fath o dan y ddeddfwriaeth berthnasol.
Ased Hanesyddol o Ddiddordeb Lleol Arbennig	Asedau hanesyddol lleol nad ydynt eisoes wedi'u dynodi'n henebion cofrestredig, adeiladau rhestredig nac ardaloedd cadwraeth, neu barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig sy'n gwneud cyfraniad pwysig at hynodrwydd lleol a gwybodaeth y cyhoedd. Dylid eu dewis yn seiliedig ar ymgynghoriad a thystiolaeth leol gadarn a gall yr awdurdod cynllunio lleol eu cadw ar restr.
Asesiad Amgylcheddol Strategol	Proses sy'n edrych ar yr effeithiau y mae cynllun neu raglen yn debygol o'u cael ar yr amgylchedd cyn iddynt ddechrau. Mae'r rheoliadau Asesiadau Amgylcheddol Strategol yn ei gwneud yn ofynnol i gynlluniau a rhaglenni arfaethedig penodol a all effeithio ar yr amgylchedd fod yn destun asesiad amgylcheddol wrth iddynt gael eu paratoi. Gwneir hynny drwy lunio Adroddiad Amgylcheddol ac ymgynghori wedyn â Cadw a Cyfoeth Naturiol Cymru.

Term	Diffiniad
Asesiad desg	Rhaglen i astudio'r amgylchedd hanesyddol o fewn ardal neu safle a nodwyd ar dir, mewn parth rhynglanwol neu dan y dŵr sy'n cyflawni amcanion ymchwil a/neu gadwraeth y cytunwyd arnynt. Mae'n golygu dadansoddi gwybodaeth ysgrifenedig, graffig, ffotograffig ac electronig sy'n bodoli eisoes er mwyn nodi'r asedau treftadaeth tebygol, eu diddordeb a'u pwysigrwydd a chymeriad ardal yr astudiaeth, gan roi sylw priodol i leoliadau asedau treftadaeth, ac i natur, maint ac ansawdd y diddordeb archaeolegol, hanesyddol, pensaernïol ac artistig hysbys neu bosibl. Bernir pwysigrwydd ased treftadaeth mewn cyd-destun lleol, rhanbarthol, cenedlaethol neu ryngwladol fel y bo'n briodol.
Asesiad o'r Effaith Amgylcheddol (EIA)	Proses ddadansoddol sy'n ystyried yn systematig yr effeithiau y gallai gweithredu prosiect eu cael ar yr amgylchedd, fel y'i nodir yng Nghyfarwyddeb Asesu'r Effaith Amgylcheddol 85/337/EC (fel y'i diwygiwyd). Cofnodir yr asesiadau mewn Datganiad Amgylcheddol.
Asesiad o'r Effaith ar Dreftadaeth	Mae proses asesu'r effaith ar dreftadaeth yn un strwythuredig er mwyn sicrhau bod arwyddocâd ased hanesyddol yn cael ei ystyried wrth ddatblygu a dylunio cynigion ar gyfer newid. Mae'n rhan graidd o'r broses ddylunio, sy'n profi a yw'r cynigion ar gyfer newid ased hanesyddol yn briodol drwy asesu eu heffaith ar ei arwyddocâd.
Briff Gwyllo	Rhaglen ffurfiol o arsylwi ac ymchwilio a gynhelir yn ystod unrhyw weithrediad lle ceir posibilrwydd o darfu ar weddillion archaeolegol neu eu dinistrio. O ganlyniad i'r rhaglen, llunnir adroddiad ac archif fel bod gwybodaeth ar gael am yr adnoddau archaeolegol sy'n bodoli ar safle.
Cadwraeth	Proses o gynnal neu reoli newid i ased hanesyddol yn ei leoliad yn y ffordd orau i gynnal ei werthoedd treftadaeth, gan gydnabod ar yr un pryd y cyfleoedd i ddatgelu neu atgyfnerthu'r gwerthoedd hynny i'r genhedlaeth hon a chenedlaethau'r dyfodol.
Cadwraeth Natur	Diogelu a gwarchod fflora, ffawna a nodweddion daearegol a ffisiolegol, eu defnyddio'n ddoeth, eu rheoli'n gynaliadwy, eu hadfer a'u gwella.
Clustogfa (Safle Treftadaeth y Byd)	Ardal a ddiiffinnir yn ddaearyddol o amgylch ffiniau Safle Treftadaeth y Byd, neu ynghlwm wrth y ffiniau hynny, sy'n rhoi haen ychwanegol o warchodaeth i'r safle. Nid yw'r glustogfa ei hun o Werth Cyffredinol Eithriadol ond mae'n cynnwys lleoliad uniongyrchol Safle Treftadaeth y Byd, golygfeydd pwysig a nodweddion sy'n swyddogaethol bwysig i gynnal a gwarchod Safle Treftadaeth y Byd. Dim ond Pwyllgor Treftadaeth y Byd sy'n gallu addasu neu newid clustogfeydd.
Cofnod Amgylchedd Hanesyddol (CAH)	Cofnod amgylchedd hanesyddol yw'r storfa ar gyfer gwybodaeth sydd wedi'i threfnu'n systematig am yr amgylchedd hanesyddol mewn ardal benodol a gall unrhyw un ei weld. Caiff ei gynnal a'i ddiweddarau er budd y cyhoedd.
Cydsyniad heneb gofrestredig	Cydsyniad o dan Ddeddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979 sy'n ofynnol er mwyn awdurdodi gwaith sy'n effeithio ar heneb gofrestredig.
Cynllun Datblygu Lleol (CDLI)	Cynllun datblygu a baratoir gan awdurdod cynllunio lleol ar gyfer ei ardal yng Nghymru o dan Ran 6 o Ddeddf Cynllunio a Phrynu Gorfodol 2004.
Cynllun Rheoli Cadwraeth	Mae cynllun rheoli cadwraeth yn disgrifio arwyddocâd ased hanesyddol ac yn esbonio sut y bydd yn cael ei warchod, ei ddiogelu a'i gynnal. Mae'n nodi polisiau ac egwyddorion cyffredinol ar gyfer rheoli'r ased a fydd yn cadw ei arwyddocâd, ynghyd â rhaglenni manwl ar gyfer gwaith cynnal a chadw, gwaith atgyweirio, mynediad a defnydd, a chynigion ar gyfer newid.

Term	Diffiniad
Cynllun Ymchwilio Ysgrifenedig	Datganiad ysgrifenedig ar amcanion prosiect, gan gynnwys dulliau, amserlen ac adnoddau. Mae'r rhain yn ffurfio'r fframwaith ar gyfer cyflawni pob cam o'r prosiect nes iddo gael ei gwblhau ac fe'u nodir yn ddigon manwl fel y gellir eu mesur, eu gweithredu a'u monitro. Fel arfer caiff y datganiad ei lunio gan archaeolegydd neu sefydliad sy'n gwneud y gwaith maes, yn aml mewn ymateb i bapur briffio/amlinelliad o'r prosiect neu fanyleb. Mae'n bosibl y bydd cynllun y prosiect yn cael ei ddiweddarau ar ôl asesiad ôl-gloddio.
Datblygu cynaliadwy	Y broses o wella lles economaidd, cymdeithasol, amgylcheddol a diwylliannol Cymru drwy gymryd camau, yn unol ag egwyddor datblygu cynaliadwy, er mwyn cyflawni'r nodau llesiant. Mae gweithredu yn unol ag egwyddor datblygu cynaliadwy yn golygu bod yn rhaid i gorff weithredu mewn ffordd sy'n ceisio sicrhau bod anghenion y presennol yn cael eu diwallu heb effeithio ar allu cenedlaethau'r dyfodol i ddiwallu eu hanghenion eu hunain. Gwaith datblygu sy'n gallu diwallu anghenion y genhedlaeth bresennol heb effeithio ar y gallu i ddiwallu anghenion cenedlaethau'r dyfodol.
Datblygwr	Rhywun sy'n adeiladu ar dir neu sy'n newid y defnydd o adeilad sy'n bodoli eisoes at ryw ddiben newydd.
Datganiad o'r Effaith ar Dreftadaeth	Caiff canlyniadau asesiad o'r effaith ar dreftadaeth eu crynhoi mewn datganiad o'r effaith ar dreftadaeth a gyflwynir gyda chais am gydsyniad adeilad rhestredig, cydsyniad ardal gadwraeth neu, lle y gofynnir amdano, gydsyniad heneb gofrestredig. Mae'n esbonio'r gwaith arfaethedig a'r rhesymau drosto, asesiad o arwyddocâd yr ased, ac effaith y gwaith arfaethedig, opsiynau dylunio a'r dull gweithredu a ffeirir, a datganiad mynediad, os oes angen un. Mae datganiadau o'r effaith ar dreftadaeth yn gymesur ag arwyddocâd yr ased, a maint y newid arfaethedig.
Diogelu	Diogelu rhag niwed.
Disgrifio	Crisialu natur unigryw ardal leol drwy nodi sut mae lleoedd wedi'u ffurfio dros amser.
Gwaith cloddio archaeolegol	Rhaglen o waith maes ymwthiol rheoledig ac iddi amcanion ymchwil pendant sy'n astudio, yn cofnodi ac yn dehongli strwythurau archaeolegol ac, fel y bo'n briodol, yn achub arteffactau, ecoffactau a gweddillion eraill o fewn ardal neu safle a nodwyd ar dir, mewn parth rhynglanwol neu dan y dŵr.
Gwella/Cynyddu	Gwella ansawdd neu werth neu gynyddu maint rhywbeth. Gallai fod yn ased hanesyddol mewn perthynas â'r amgylchedd hanesyddol.
Gwerth Cymunedol	Gwerth sy'n deillio o'r hyn y mae lle yn ei olygu i'r bobl sy'n uniaethu ag ef, neu y mae'n bwysig iddynt o ran y profiadau neu'r atgofion sydd ganddynt ar y cyd.
Gwerth esthetig	Gwerth sy'n deillio o'r ffordd y mae pobl yn cael mwynhad synhwyrol a deallusol o ased hanesyddol.
Gwerth hanesyddol	Gwerth sy'n deillio o'r ffordd y gellir cysylltu pobl, digwyddiadau ac agweddau ar fywyd yn y gorffennol drwy le â'r presennol.
Gwerth tystiolaethol	Gwerth sy'n deillio o'r potensial sydd gan le i ddarparu tystiolaeth am weithgarwch dynol yn y gorffennol.
Gwerthusiad archaeolegol	Rhaglen gyfyngedig o waith maes anymwthiol a/neu ymwthiol sy'n nodi presenoldeb neu absenoldeb nodweddion, dyddodion neu arteffactau archaeolegol o fewn ardal neu safle a nodwyd ar dir, mewn parth rhynglanwol neu dan y dŵr.
Heneb gofrestredig	Heneb sy'n cael ei chynnwys yn yr Atodlen o henebion [a luniwyd ac a gynhelir gan Weinidogion Cymru] o dan Ddeddf Henebion ac Ardaloedd Archaeolegol 1979.

Term	Diffiniad
Hysbysiad Diogelu Adeilad	Hysbysiad sy'n rhestru dros dro adeilad nad yw'n adeilad rhestredig ond sydd o ddiddordeb pensaernïol neu hanesyddol arbennig ac sydd mewn perygl o gael ei ddymchwel neu ei newid yn y dyfodol agos mewn ffordd a fydd yn effeithio ar ei gymeriad.
Lleoliad	Mae lleoliad ased hanesyddol yn cynnwys yr ardal o'i amgylch lle mae'n cael ei ddeall, ei brofi a'i werthfawrogi, sy'n ymgorffori cydberthnasau blaenorol a phresennol â'r dirwedd gyfagos. Nid oes iddo faint penodedig a gall newid wrth i'r ased a'r ardal o'i amgylch esblygu. Nid yw'r lleoliad ei hun yn ased hanesyddol, ond gall tir o fewn lleoliad gynnwys asedau hanesyddol eraill.
Lliniaru	Lliniaru yw'r camau y dylid eu cymryd i osgoi neu leihau unrhyw niwed i arwyddocâd ased hanesyddol.
Llongddrylliad a warchodir	Mae Deddf Gwarchod Llongddrylliadau 1973 yn caniatáu i Weinidogion Cymru ddynodi safle o amgylch llongddrylliad er mwyn atal plymio heb ei reoli ac unrhyw ymyrraeth. Nodir bod safleoedd dynodedig yn debygol o gynnwys gweddillion llong, neu ei chynnwys, sydd o bwys hanesyddol, artistig neu archaeolegol.
Safle archaeolegol	Lle neu grŵp o safleoedd ffisegol lle y ceir tystiolaeth o weithgarwch dynol yn y gorffennol; lleoliad ased treftadaeth.
Safle Treftadaeth y Byd	Strwythur, ardal neu safle naturiol neu ddiwylliannol y bernir ei fod neu ei bod o Werth Cyffredinol Eithriadol ac a arysgifywyd o dan Gonfensiwn Diogelu Treftadaeth Ddiwylliannol a Naturiol y Byd UNESCO 1972.
Tystysgrif Imiwnedd	Tystysgrif a roddir gan Weinidogion Cymru sy'n nodi na chaiff adeilad ei restru yn ystod y pum mlynedd sy'n dechrau ar y dyddiad y rhoddir y dystysgrif.
Ymgeisydd	Unigolyn neu sefydliad sy'n gwneud cais i'r corff perthnasol am ganiatâd cynllunio, cydsyniad heneb gofrestredig, cydsyniad adeilad rhestredig neu gydsyniad ardal gadwraeth.
Yn y fan a'r lle	Mae yn y fan a'r lle yn cyfeirio at arteffact nad yw wedi'i symud o'r man lle y'i gosodwyd yn wreiddiol.
Yr amgylchedd hanesyddol	Pob agwedd ar yr amgylchedd sy'n deillio o ryngweithio pobl a lleoedd dros amser, gan gynnwys holl olion ffisegol gweithgarwch dynol yn y gorffennol sydd wedi goroesi, boed yn weladwy, yn gladdedig neu o dan ddŵr, ac a gafodd eu plannu neu eu rheoli'n fwriadol.

Atodiad E: Cysylltiadau a ffynonellau o wybodaeth bellach

Llywodraeth Cymru

Gwefan: www.cymru.gov.uk

Cadw

Plas Caeriw

Uned 5/7 Cefn Coed

Parc Nantgarw

Caerdydd

CF15 7QQ

Ffôn: 03000 256000

E-bost: Cadw@cymru.gsi.gov.uk

Gwefan: www.cadw.llyw.cymru

Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru (CBHC)

Ffordd Penglais

Aberystwyth

SY23 3BU

Ffôn: 01970 621200

E-bost: nmr.wales@rcahmw.gov.uk

Gwefan: www.rcahmw.gov.uk

Council for British Archaeology (CBA)

Beatrice De Cardi House

66 Bootham

York

YO30 7BZ

Ffôn: 01904 671417

E-bost: webenquiry@archaeologyUK.org

Gwefan: <http://new.archaeologyuk.org/>

Chartered Institute for Archaeologists

Miller Building

University of Reading

Reading

RG6 6AB

Ffôn: 0118 378 6446

E-bost: admin@archaeologists.net

Gwefan: www.archaeologists.net

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys

41 Stryd Lydan

Y Trallwng

Powys

SY21 7RR

Ffôn: 01938 553670

E-bost: trust@cpat.org.uk

Gwefan: www.cpat.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed

Neuadd y Sir

6 Stryd Caerfyrddin

Llandeilo

Caerfyrddin

SA19 6AE

Ffôn: 01558 823121

E-bost: info@dyfedarchaeology.org.uk

Gwefan: www.dyfedarchaeology.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg-Gwent

Tŷ Heathfield

Heathfield

Abertawe

SA1 6EL

Ffôn: 01792 655208

E-bost: enquiries@ggat.org.uk

Gwefan: www.ggat.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd

Craig Beuno

Ffordd y Garth

Bangor

Gwynedd

LL57 2RT

Ffôn: 01248 352535

E-bost: gat@heneb.co.uk

Gwefan: www.heneb.co.uk

The Society for the Protection of Ancient Buildings (SPAB)

37 Spital Square
London
E1 6DY
Ffôn: 020 7377 1644
E-bost: info@spab.org.uk
Gwefan: www.spab.org.uk

The Georgian Group

6 Fitzroy Square
London
W1T 5DX
Ffôn: 087 1750 2936
E-bost: info@georgiangroup.org.uk
Gwefan: www.georgiangroup.org.uk

The Victorian Society

1 Priory Gardens
London
W4 1TT
Ffôn: 020 8994 1019
E-bost: admin@victoriansociety.org.uk
Gwefan: www.victoriansociety.org.uk

The Architectural Heritage Fund

15 Whitehall
London
SW1A 2DD
Ffôn: 020 7925 0199
E-bost: ahf@ahfund.org.uk
Gwefan: www.ahfund.org.uk

Ancient Monuments Society

St Ann's Vestry Hall
2 Church Entry
London
EC4V 5HB
Ffôn: 020 7236 3934
E-bost: office@ancientmonumentsociety.org.uk
Gwefan: www.ancientmonumentsociety.org.uk

Heritage Trust Network

13-15 Fleet Street
Birmingham
B3 1JP
Ffôn: 0121 233 9283
E-bost: admin@heritagetrustnetwork.org.uk
Gwefan: www.heritagetrustnetwork.org.uk

Ymgyrch dros Ddiogelu Cymru Wledig

Tŷ Gwyn
31 Stryd Fawr
Y Trallwng
Powys
SY21 7YD
Ffôn: 01938 552525 / 556212
E-bost: info@cprwmail.org.uk
Gwefan: www.cprw.org.uk

Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru

Gerddi Aberglasne
Llangathen
SA32 8QH
Ffôn: 01558 668 485
E-bost: admin@whgt.org.uk
Gwefan: www.whgt.org.uk

The Gardens Trust

70 Cowcross Street
London
EC1M 6EJ
Ffôn: 020 7608 2409
E-bost: enquiries@thegardenstrust.org
Gwefan: www.thegardenstrust.org

The Institute of Historic Building Conservation

Jubilee House
High Street
Tisbury
Wiltshire
SP3 6HA
Ffôn: 01747 873133
E-bost: admin@ihbc.org.uk
Gwefan: www.ihbc.org.uk

ICOMOS

11 Rue du Séminaire de Conflans
94220 Charenton-le-Pont
Ffrainc
Ffôn: + 33 (0) 1 41 94 17 59
E-bost: secretariat@icomos.org
Gwefan: www.icomos.org/en/

Cymdeithas Frenhinol y Penseiri yng Nghymru (RSAW)

Stiwdio 111
Creative Quarter
Morgan Arcade
Caerdydd CF10 1AF
Ffôn: 02920 228987
E-bost: rsaw@riba.org
Gwefan: www.architecture.com/RIBA/Contactus/OurUKoffices/Wales/Wales.aspx

Royal Town Planning Institute Cymru

41 Botolph Lane
London
EC3R 8DL
Ffôn: 020 7929 9494
E-bost: wales@rtpi.org.uk
Gwefan: www.rtpi.org.uk

Theatres Trust

22 Charing Cross Road
London
WC2H 0QL
Ffôn: 020 7836 8591
E-bost: planning@theatretrust.org.uk
Gwefan: www.theatretrust.org.uk

Cyfoeth Naturiol Cymru

TŷCambria
29 Heol Casnewydd
Caerdydd
CF24 0TP
Ffôn: 03000653000
E-bost: ymholiadau@cyfoethnaturiolcymru.gov.uk
Gwefan: www.naturalresources.wales

Historic Houses Association in Wales

2 Chester Street
London
SW1X 7BB
Ffôn: 020 7259 5688
E-bost: info@hha.org.uk
Gwefan: www.hha.org.uk

Corff Cynrychioliadol yr Eglwys yng Nghymru

39 Heol y Gadeirlan
Caerdydd
CF11 9XF
Ffôn: 029 2034 8200
E-bost: property@churchinwales.org.uk
Gwefan: www.churchinwales.org.uk

Yr Eglwys Ddiwygiedig Unedig

Synod Cenedlaethol Cymru
Minster Road
Caerdydd
CF23 5AS
Ffôn: 02920 195728
E-bost: trust@urcwales.org.uk
Gwefan: www.urc.org.uk

Undeb Bedyddwyr Cymru

Y Llwyfan
Heol y Coleg
Caerfyrddin
SA31 3EQ
Ffôn: 01267 245660
E-bost: mennajones@ubc.cymru
Gwefan: www.buw.org.uk

Baptist Union of Great Britain

Baptist House
PO Box 44
129 Broadway
Didcot
OX11 8RT
Ffôn: 01235 517700
Gwefan: www.baptist.org.uk

The Methodist Church

Methodist Church Support Services Cluster
Central Buildings
Oldham Street
Manchester
M1 1JQ
Ffôn: 0161 235 6722
E-bost: conservation@methodistchurch.org.uk
Gwefan: www.methodist.org.uk

Yr Eglwys Gatholig yng Nghymru a Lloegr

Pwyllgor Eglwysi Hanesyddol Cymru a Swydd
Henffordd
Tŷ'r Archesgob
41/43 Heol y Gadeirlan
CF11 9HD
Ffôn: 029 2079 0712
E-bost: hccsecretary12@gmail.com
Gwefan: www.catholicnews.org.uk

UNESCO

Gwefan: www.unesco.org

The Twentieth Century Society

70 Cowcross Street
London
EC1M 6EJ
Ffôn: 020 7250 3857
E-bost: caseworker@c20society.org.uk
Gwefan www.c20society.org.uk

ALGAO (Cymdeithas Swyddogion Archaeolegol Llywodraeth Leol)

Gwefan: www.algao.org.uk

Comisiwn Dylunio Cymru

4ydd Llawr
Adeiladau Cambrian
Sgwâr Mount Stuart
Caerdydd
CF10 5FL
E-bost: connect@dcfw.org
Gwefan: <http://dcfw.org/>

